STUDIER I DANMARK

FÖRELÄSNINGAR I STOCKHOLMS HÖGSKOLA
VÅRTERMINEN 1917 HUVUDSAKLIGEN
ÖVER 1100-TALETS SKULPTUR
OCH ARKITEKTUR

AV

JOHNNY ROOSVAL

P. A. NORSTEDT & SÖNERS FÖRLAG STOCKHOLM 1918

JOHNNY ROOSVAL

STUDIER I DANMARK

STUDIER I DANMARK

FÖRELÄSNINGAR I STOCKHOLMS HÖGSKOLA
VÅRTERMINEN 1917 HUVUDSAKLIGEN
ÖVER 1100-TALETS SKULPTUR
OCH ARKITEKTUR

AV

JOHNNY ROOSVAL

P. A. NORSTEDT & SÖNERS FÖRLAG STOCKHOLM 1918

KONSTHISTORISKA BIDRAG FRÅN STOCKHOLMS HÖGSKOLAS
KONSTHISTORISKA INSTITUT
II.

TRYCKT I 500 NUMRERADE EXEMPLAR
AV VILKA DETTA ÄR

N:o 161

STOCKHOLM 1918.
KUNGL. HOFBOKTR. IDUNS TRYCKERI-A.-B.
181010

FÖRORD

Hos den svenska allmänheten är en livlig beundran för den danska konstkulturen icke ovanlig. I någon mån har man även sökt att sätta sig in i den danska konsthistorien. Särskilt ha 1800-talets målare blivit tämligen kända genom förmedling av det svenska nationalmuseets tillfälliga eller permanenta danska utställningar. Därbakom skymtar Thorvaldsen, alltför litet känd, oftast missuppfattad, emellertid respekterad. Av äldre tider är Christian IV-stilens arkitektur i någon mån känd redan genom sina alster inom det nuvarande Sveriges gränser. Om den danska medeltiden känner den konstintresserade allmänheten uppriktigt sagt ingenting. Litteraturen är visserligen bekant och högt uppskattad bland männen av facket: länge utgjorde de danska av offentliga medel eller Carlsbergsfonden bekostade mätningarna och undersökningarna av kyrkor en avundad förebild. Att aktivt gå in på den danska medeltidens problem eller överhuvud på problem i dansk konsthistoria har dock icke skett från svensk sida, åtminstone icke i större utsträckning. Jag erinrar mig en uppsats av S. Ambrosiani om resterna av en stav-konstruktion i Gaasetornet i Vordingborg (Aarbøger 1899), Otto Rydbecks undersökningar om dansk-skånska skulptörer (senast i den vackra boken Två märkliga konstnärer, Sthlm 1918) och några sidor i Oswald Siréns bok om Pilo, vilka behandla dennes kolleger eller föregångare i den danska huvudstaden. Orsaken härtill har säkert icke varit ointresse, utan dels en viss respekt för ett område, där den infödde ju har så mycket större förutsättningar att lyckas än utlänningen, dels det faktum att vi ha oerhört mycket att bestyra

om i det egna landet. Emellertid har undertecknad vid resor i Danmark ofta mött företeelser, inför vilka jag känt sig som landsman långt mer än utlänning, och mycket i Danmark har givit så tydliga löften om nytt ljus över svenska äldre konstförhållanden, att jag redan därigenom lockats till vidare danska studier. Då jag nu nedskrivit ett par försök till lösning av kronologiska och stilgenetiska problem ur den äldre danska medeltidens skulptur- och arkitekturhistoria, har jag icke undertryckt de reflexioner av allmännare estetisk art, som företeelserna utväxlat hos åskådaren, därmed avseende att, på samma gång som vetenskapliga frågor bragtes i samfal, också något av den gamla danska konsten fördes en smula närmare den svenska bildade allmänheten. Härtill skall, hoppas jag, denna boks goda illustrationsmaterial bidraga. Jag begagnar tillfället att uttrycka en hjärtlig tacksamhet till det Norstedtska förlaget, som tillåtit en så riklig användning av avbildningar och även eljest givit boken en hedersam dräkt. Med största erkänsla erinrar sig också författaren den älskvärda hjälpsamhet, som kommit mig till del under studier i Köpenhamns bibliotek och museer, framför allt från Museumsdirektor Dr M. Mackeprangs sida.

De nu tryckta uppsatserna motsvara en serie föreläsningar, vilka höllos i Stockholms Högskola vårterminen 1917, och utgivas med anledning därav som nr 2 i Konsthistoriska Institutets publikationsserie, vilken grundades och påbörjades av mig 1917 med arbetet *Dopfuntar i Statens historiska museum,* resultatet av övningar inom Institutet.

Genom titeln *Studier i Danmark*, vilken, såsom varje vän av dansk konstlitteratur märker, utgör ett innehållsrim på *Studier fra Sverig*, det av Karl Madsen 1892 utgivna arbetet, har jag velat erinra om detta utmärkta lilla arbete. Kärt för många, har det särskilt för mig varit betydelsefullt såsom en av dessa böcker, som ett vänligt öde lägger i den begynnandes händer och som i den första studietiden väsentligen bidraga att länka vägen och upplysa den. I *Studier fra Sverig* ligger liksom i Julius Langes bok om Sergel och Thorwaldsen en paroll om skandinaviskt samarbete på den för oss alla kära nor-

diska marken. Denna maning har undertecknad i mån av mina krafter nu försökt att följa. Jag önskar, att de stora danskarnes föredöme uppmärksammades mera, och tror, att i uppfyllandet av denna önskan ligger något, som skulle tillfredsställa vida utöver de konstvetenskapliga intressenas ram.

Stockholm i november 1918.

JOHNNY ROOSVAL.

DOPFUNT I TIKJØB, NORRA SJÄLLAND, ENGELSK IMPORT FRÅN OMKR. 1200. (Foto förf.)

RIBE DOMKYRKA

Domkyrkor och pyramider höra till de människoverk, som omskapa ett landskaps utseende och som existera inom synranden med samma suveräna rätt som naturens äkta barn, sköna berg och vilda floder. Naturen har adopterat människoverken. Slätterna omkring de små orter, som i medeltiden varit mäktiga biskopsstäder, veta det: Uppsala, Roskilde, Lund, Ribe. Det är därför man lika ogärna tänker sig en regulering av än så abnormt formade torngrupperingar på dessa eviga byggnadsverk som en rektificering av Åreskutans konturer. Det är därför man gläder sig åt att det ojämna tornparet i Ribe fått stå kvar som det var, trots att de haltande höjdmåtten nu verkligen äro av en grotesk effekt. Det ena romanskt, det andra gotiskt, det ena lågt och smalt, det andra högt och brett, det romanska i natursten, det gotiska mest av tegel. Följer man katedralens byggnadshistoria ett stycke bakåt i tiden, blir dock disharmonien mer och mer utjämnad och man märker att den chock, som ögat nu erfar, egentligen beror på den överdrivna »stilrenhet», symmetri och regelbundenhet, varmed kyrkans övriga delar benådats och varigenom tornens självsvåldiga uppförande blivit desto kraftigare framhävt.

Redan materialolikheten var på ett vackrare sätt utjämnad under tiden före restaureringen, då tegel ymnigt ingick även i de till formerna rent romanska fasaderna, vilka numera uteslutande visa natursten, och då alla kyrkans ytor utom lisener, socklar o. d. voro putsade. Vid restaureringen uppfattade man teglet som

beklagliga, stillösa ilappningar å en ursprungligen ren sand- och tuffstensyta. Men det är frågan, om man icke — ej blott ur skönhetssynpunkt, utan även ur synpunkten av återställningskravet till viss historisk stil — då begick ett fel, i det man lät tuffen så starkt framträda. Ty kyrkans huvudsakliga kropp, vilken, såsom vi strax skola se, tillkom efter en brand 1176, byggdes under Danmarks begynnande tegel-ålder, den store Absalons archiepiscopat, och innehöll troligen från början mycket tegel.

Lusten till den från Tyskland importerade tuffstenen är mig f. ö. konstnärligt sett ganska svårbegriplig. Tuffen är ett föga ädelt material och liknar gult tegel, enformigt i tonen och genom sina små dimensioner för ögat en billighetsvara. Det är en ofruktbar konstvetenskaplig förkunnelselusta, som ligger bakom detta, ett i det danska Ribe ofattligt begär att låta stenarna ropa: »made in Germany». Det är ju så sant, de ursprungliga stenarna kommo därifrån. Men de danska århundradenas inverkan, reparationer, puts, vegetation, allt detta som hjälpte att göra den inflyttade till äkta dansk, den danska solbrännan och väderbitenheten, hela denna nationellt och konstnärligt ovärderliga cachet har tvättats bort, mirabile dictu, av de stora patrioter, som restaurerade.

Varför icke behålla den lappade ytan med dess gamla puts, efter behov förnyad? Det hade varit både vackrare och mera historiskt.

Men trots den nya maskinmässigt polerade ytan och trots sin mönsterplanschartade regelbundenhet har Ribe domkyrka en innerlig och stark verkan. Hon har i sina egna stora mått och skalan på omgivningens hus en ofantlig fördel. De små näpna tvåvåningshotellen och värdshuset i tegel med smårutiga fönster stå vördsamt omkring den åldrige kyrkojätten, som behärskar sin stad, ehuru gatnivån stigit, så att kyrkan nu ligger i en grop, fult framhävd med ett gjutjärnsräck!

Det är nödvändigt att tillägga: jämförd med andra större kate-

dralrestaureringar i Norden, är Ribe den stora ljuspunkten. Frånsett Strängnäs, är det den enda med omsorgsfullt aktgivande på det äldre beståndet restaurerade medeltida domkyrkan i området Sverige—Danmark. Ett faktum, som vi, utan att vilja förklena den utförande arkitektens ära, i första hand böra förklara ur den omsorgsfulla och kärleksfulla konsthistoriska utredning, som kyrkan erhöll före restaureringsverket, huvudsakligen av Pastor Jacob Helms, denna förebildliga, vördnadsvärda prästerliga forskaretyp.

Interiören är jämförelsevis mindre berörd av restaureringen. Väggarna äro här putsade, utom bärande delar, vilka i stället för den ledsamma tuffen visa Wesersandstenens förfinade varma skiftningar. Den puritanskt överkraftiga dagsljustillförseln kväver dock byggnadens artikulering, och restaureringsnykterheten har icke här kunnat undvikas. Rättvisa kan man göra arkitekturen endast genom studium i kvällsbelysning, strängt begränsad till en eller annan punkt i kyrkan. Ett par ljus i altaretrakten eller, sedan dessa blivit släckta, några lågor på orgelläktaren!

I ljusprovets timma röja sig domens vackraste konstnärliga avsikter. Långhuset stiger i sandstenspelarnas starka, taktfasta steg, triforierna skåda med kämpars mörka blickar, under valvens tunga stolt burna hjälmar, fram emot ett överjordiskt slutmål, den heliga östern: mittkvadrat, kor och tvärskepp. Kupolen bäres som en svävande himmelskupa, valven i korsarmarna på ömse sidor därom synas medvetet muskelstarkt stöttande med sina kraftiga ribbor.

Av systemen på norr och söder sida hembär det norra priset. Ovan de fyrsidiga pelarnas allvarstunga gång leka triforiets smärta kolonnetter. En stark motsättning, som slår. Likt flygande skum dansa dessa lätta former på tunga böljor, och åter sänker sig över de lätta dropparna som tungt släpande moln valvens massa, gripande långt ned mellan triforiebågarna genom sina gördelbågars tjocka halvkolonnformiga stöd (fig. 3, 4).

Då man jämför sydsidan, förstår man, att den bättre lämpat

FIG. 1. RIBE DOMKYRKA FÖRE RESTAURERINGEN. EXTERIÖR. (Efter Helms.)

sig till det ursprungliga taksystemet: bjälkloft. Här är triforiet icke så frappant lätt. Visserligen två kolonnetter på var travé liksom norrut, men tjockare. Med sina massivare granitkapitäl synas de avlade ur samma tunglemmade släkte som nedre registrets stenkuber. Alltså en småningom skeende övergång från dessa upp till tredje registret, som väl ursprungligen bestod av måttfulla småfönstergrupper, och till fjärde registret: trätakets bjälkindelning.

Nordsidans kvinnligt förfinade, lekande triforium blev, sedan 1200-talets valv brutit den ursprungliga anordningens harmoniska följd, den genialiskt funna nya lösningen. Med sin smidighet medlar hon åt båda håll och danar en helhet.

Problemet är beundransvärt gripet. Dock skulle någon kunna säga: här är icke frågan om konstnärlig avsikt, det är helt enkelt

FIG. 2. RIBE DOMKYRKA EFTER RESTAURERINGEN. EXTERIÖR.

de historiska stilarna, som genom sin succession skapat denna harmoniska helhet: övergångsstilens senaste halvgotiska fas var i sitt väsen just så lekande, att ett då byggt kolonnettsystem måste få den karaktären.

Det vill dock till en ytlig uppfattning om arkitektoniskt skapande för att tro, att stilen serverar konstverket gratis. Tyngd och lätthet finnas inom alla epoker, och även om en härskande riktning har diverse lämpliga schabloner på lager, så måste problemets huvuddel — uträknandet av de stora luft- och materialvolymernas proportioner — ske under brinnande personligt arbete i konstnärens öga och hjärna.

* * *

FIG. 3. RIBE DOMKYRKA. INTERIÖR. (Efter Helms.)

Kyrkans byggnadshistoria är som sagt klassiskt skildrad av Jacob Helms, vars redan år 1870 utgivna folioverk över den älskade katedralen, där han tjänstgjorde som pastorsadjunkt, var en

vetenskaplig bragd. I ett följande digrare verk, »Danske Tufstenskirker», har han ytterligare befästat bilden av kyrkans historiska ställning, i huvudsak riktigt karakteriserad som ett barnaskap av den rhenska 1100-tals-arkitekturen, så innerligt förenad med fadershuset, att t. o. m. materialet — tuffsten — hämtats från Rhentrakten. Detta hade visserligen professorn i konsthistoria N. L. Høyen tidigare korteligen påpekat — också han ett ur svensk synpunkt förvånande exempel på den tidiga danska konsthistoriska mognaden.[1] Men Helms har med en storartad noggrannhet kartlagt hela tuffmaterialets rayon — hur det, följande vattenvägarna, kom till gagn i Nederländerna, Slesvig och Jylland och hur det överallt beledsagas av rhenska former.

Vid kyrkans sista restaurering var den gamle Helms en uppmärksam iakttagare och utgav tillika med restauratorn professor Amberg en redogörelse för arbetena, däri han med glänsande oförskräckthet kullkastar sin ungdoms dateringar på grund av de nya fynden vid byggnadsarbetena.

Full enighet råder emellertid inom hans olika skrifter däruti, att grunden lades redan på biskop Tures tid, som stupade 1134 i slaget vid Fotevik. Under dennes efterträdare Elias fortgingo arbetena. År 1176 inträffade en ödeläggande brand. Då kyrkans västparti har en avvikande ornamentik, antog Helms först att det var detta som lidit mest av branden och som alltså ombyggts i slutet av 1100-talet.[2] Vid restaureringen fann man likväl tydliga brandspår endast i *östra delen* samt spår av ett nedsmält helgonskrin. Ett dylikt skulle verkligen enligt krönikans ord ha gått förlorat vid eldsvådan, och Helms har alltså goda skäl att i sin sista bok sluta: katedralen i dess nuvarande skick är i huvudsak byggd

[1] Høyen utnämndes 1829 till professor i historia och mytologi vid Konstakademien, år *1856 till professor i konsthistoria vid Köpenhamns universitet.* Först i år (1918) ha vi hunnit så långt vid de svenska statsuniversiteten, att där existerar en lärostol i konsthistoria.

[2] Denna numer föråldrade åsikt upprepas i danska Turistföreningens resehandbok i dess upplaga av 1914 sid. 117. Eljest utmärker sig denna guide fördelaktigt framför de svenska motsvarande genom sakkunnigt intresse för konstnärliga monument.

FIG. 4. NORRA GALLERIETS ARKADER. (Foto. förf.)

efter eldsvådan, ett verk av bisp Homerus' tid (biskop från 1178), m. a. o. från den storhetstid i dansk historia, som betecknas av Absalons och Valdemars namn.

Men liksom för att återbörda till en mera magnifik Antiqvitas med *andra* handen, vad han med *ena* handen i fördomsfri forskarsanningskärlek borttagit, utbrister Helms: Vad finns det för hinder för att icke bisp Ture byggt katedralen i dess äldsta tillstånd, av vilket ännu absidens underdel och delar av sydportalen skulle utgöra rester? Till denna ganska äventyrliga åsikt, liksom till hans åsikter om västparti, valv och triforier, skola vi granskande återkomma.

Som synes, är Ribe domkyrkas byggnadshistoria alltså ännu icke fullt klar. Till belysande av densamma skola här framdragas några upplysningar om kretsen för domkyrkans konstnärliga influens. Som andra stora publika konstverk har den med naturnödvändighet bildat en aura av efterbildningar och bearbetningar omkring sig. Dessa ha dels sitt värde i sig själva, som tyskromansk arkitektur i ovedersägligt dansk bearbetande översättning. Dels ha de betydelse som projektioner i liten skala av

FIG. 5. FOLLINGBO, GOTLAND. KAPITÄLRAD Å KORPORTALEN.
(Foto. för »Sveriges Kyrkor» av A. Billow.)

domkyrkans utseende under epoker, som i originalet alldeles gått förlorade.

Ur den förra synpunkten har inverkningsrayonen redan studerats av Jacob Helms och Museumsdirektor Mackeprang. Genom närmare betraktande skola vi söka vinna fördelar även för den andra synpunkten.

FIG. 6. RIBE DOMKYRKA. KAPITÄL I NORRA GALLERIET. (Foto. förf.)

Mackeprang har huvudsakligen intresserats av huru katedralens huvudingång, den s. k. Kathovedsdøren (södra tvärskeppsportalen), med sin för dåtiden ovant rika anordning av 2 + 2 kolonner i perspektivisk följd och skulpterat tympanon, inverkat. Han förer till Kathovedsdørens familj portalerna i *Ansl, Aller, Taps, Skodsborg, Tyrstrup* m. fl. Jag har nu sökt att fastställa, om dessa kyrkor även i andra hänseenden likna domkyrkan, särskilt om deras absider äro artikulerade av lisener och bågar, liksom fallet är i Ribe, men har därvid endast vid en enda kyrka, den i det tyska inventariseringsverket av Haupt beskrivna sönderjydske *Skodsborg*, funnit något, som tyder på att *både* absidindelning *och* kolonnportal existerat. *Eljest utesluter absidindelning kolonnportal, och kolonnportal utesluter absidindelning.* Och vid närmare tillsyn befinnes icke ens detta enda Skodsborg utgöra undantag från regeln, ty Helms, som

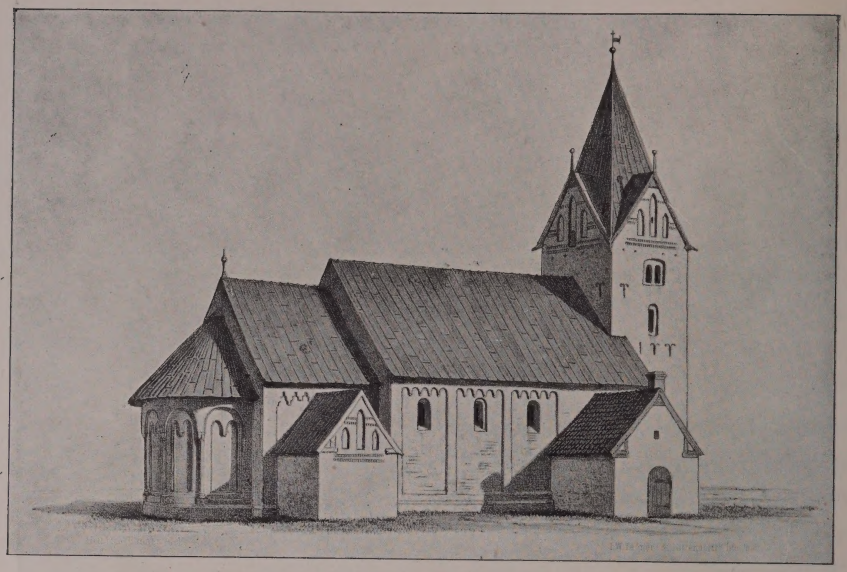

FIG. 7. ROAGER KYRKA. EXTERIÖR. (Efter Helms.)

senare noga undersökt kyrkan, nekar att rangera in den i sin Ribetuff-familj och säger att lisenansatser, som kunde varit Haupts skäl till att tala om »Ripische Einflusse», d. v. s. här artikulerad absid, finnas helt enkelt *icke;* det tyska inventariet har, såsom det självt sedan erkänt, i denna punkt misstagit sig.

* * *

Vi lämna för ett ögonblick den Mackeprangska Kathovedsdørgruppen och övergå till Helms, som mest intresserat sig för absidernas utsmyckning och materialet och som på denna väg sammanställt en serie »absidiala» anförvanter, om detta uttryck är tillåtet.

Dessa av Helms med bestämdhet som Ribe domkyrkas avkomlingar ansedda kyrkor utgöra en krets norr och söder om stiftsstaden. Förvantskapen ådagalägges som sagt dels genom

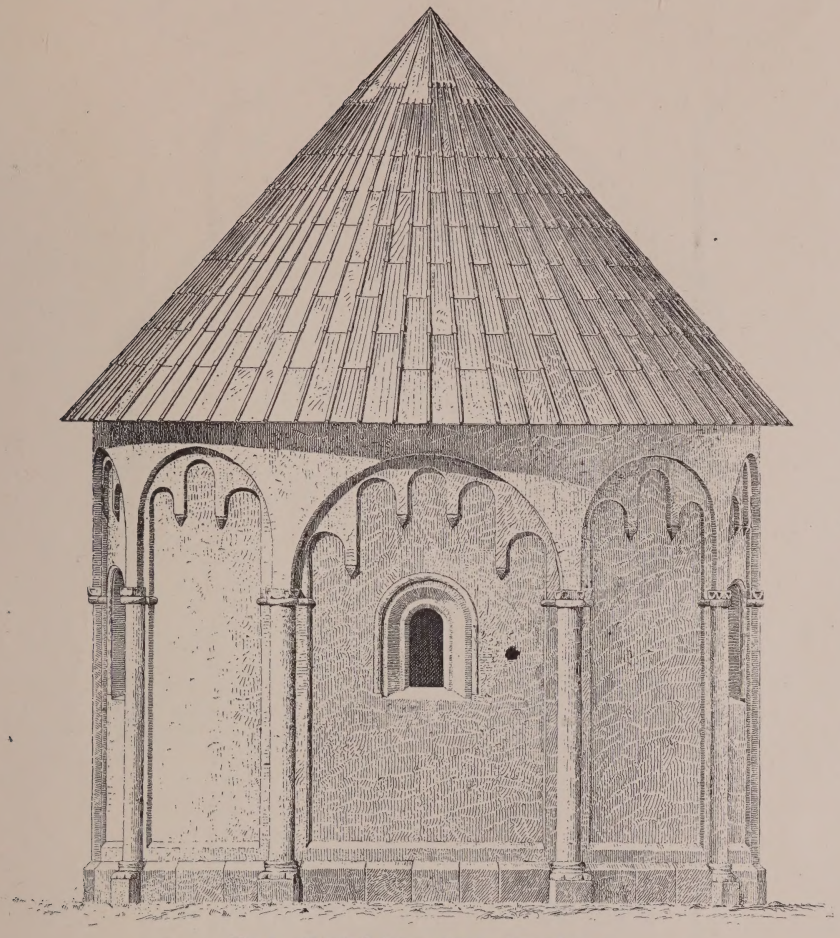

FIG. 8. BILLUM KYRKA. ABSID. (Efter Helms.)

tuffmaterial, dels genom absidindelning. Låt vara att de finaste äro i viss mån *rikare* än domkyrkan, det är dock samma art. De äro Vilslev, Billum, Roager, Hygum, Jernved o. a. Märk deras ståtliga, vidrummiga karaktär, verkliga katedral-ungar! Men märk också: *ingen av dessa har kolonnportal.* Hygum och Jernved visa huru en portal dekoreras i denna grupp, synnerligen vårdat, men helt enkelt, särskilt hos de medlemmar av densamma, som enligt Helms' nog-

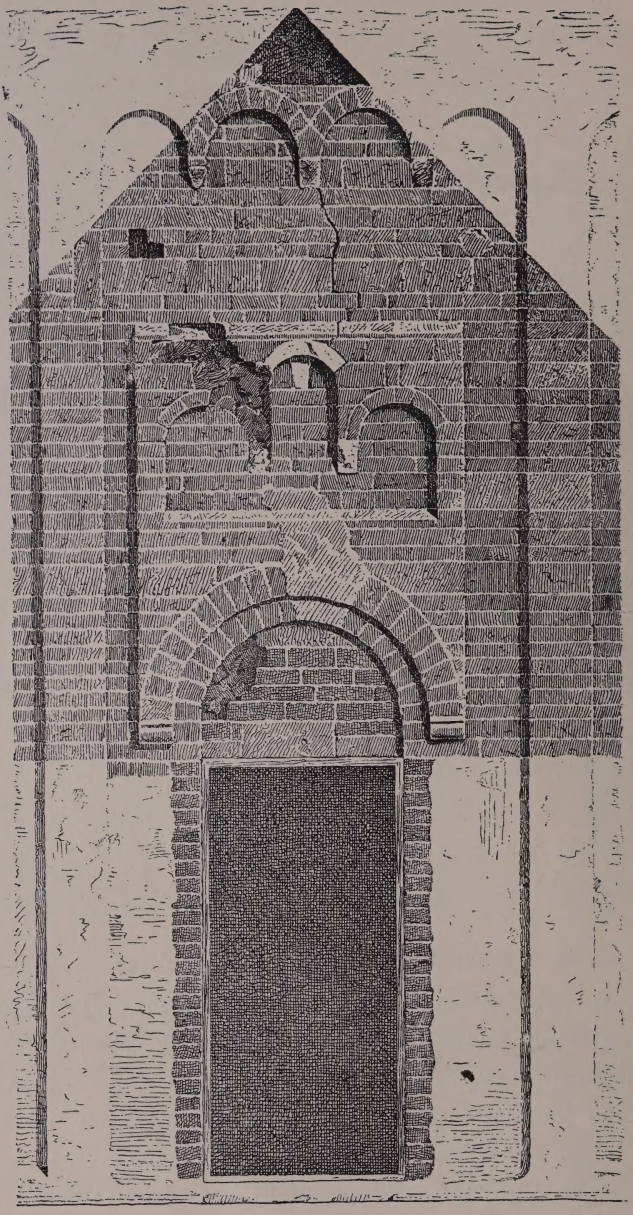

FIG. 9. EN LANDSKYRKAS PORTAL. (Efter Helms.)

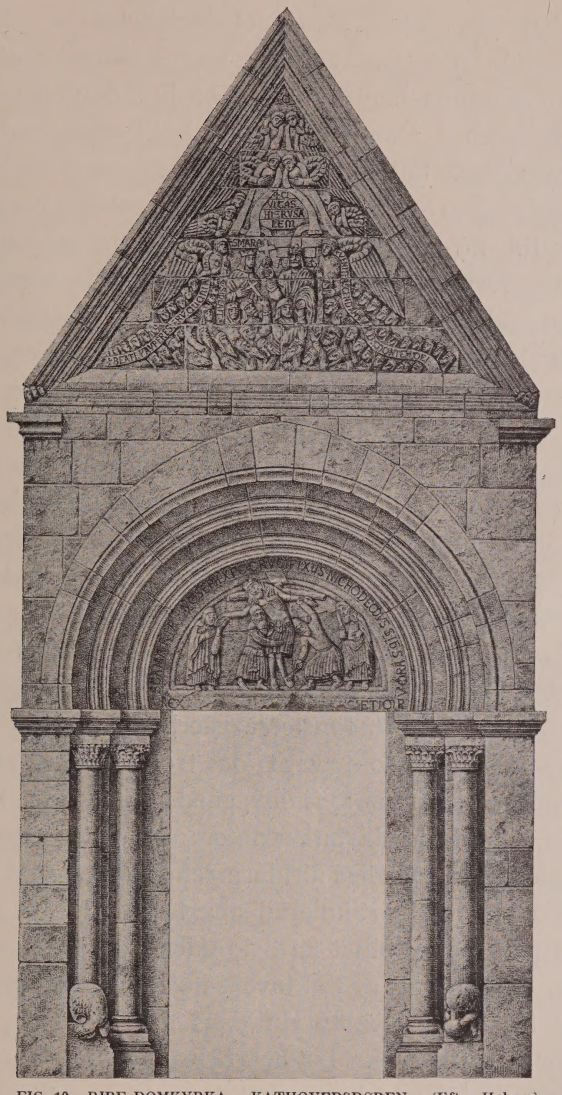

FIG. 10. RIBE DOMKYRKA. »KATHOVEDSDØREN.» (Efter Helms.)

granna undersökningar av tuffmaterialet, fönsterstorlek, kapitäl och basformer m. m. måste anses stå nära metropolkyrkan.

Ehuru som sagt absidindelningen är olika och principiellt (i

djuplek) rikare än Ribes, finns det dock icke för mig (lika litet som för Helms och Mackeprang) någon annan rimlig utgångspunkt för de nämnda landskyrkorna än just domen i Ribe. Motivet är nämligen i Danmarks 1100-talsstil enastående, och kyrkorna i fråga ligga tätt intill Ribe. *Det hänvisar alltså uppenbart på Ribe-absidens första tillstånd.* Det skulle således vara möjligt att åtminstone till någon del rekonstruera detta med hjälp av avkomlingarnes former. Betraktom först det lilla som ännu återstår av den äldsta absiden! Som vi veta av Helms' 1870 meddelade och 1906 bekräftade undersökning, löper en horisontell sutur genom domens östra delar. Vid absiden ligger denna särskilt lågt, så att endast murens nedre tredjedel kan anses som primär. Här är beklädnadens huvudmotiv halvkolonnetter, bundna av stora rundbågar. Och endast här, i den primära delen, sockelvåningen, finnes en ansats till de lantliga praktabsidernas motiv: halvkolonnetternas abacer förenas nämligen där också av *bågpar.* Men observera att motivet icke är genomfört med samma rikedom och konsekvens som t. ex. i Billum: här finnas inga lisener som underlag för halvkolonnerna. Det torde alltså varit den ursprungliga absidens stora fönsterregister, som ägt motivet i dess helhet genomfört och som varit det trofast följda mönstret för de omgivande socknarnas kyrkobyggnadsföretag (fig. 1, 7, 8).

Bland dessa »absidiala anförvanter» funno vi som sagt inga rikare portaler. Den naturliga förklaringen på detta egna förhållande är, att kyrkorna med artikulerad absid reproducera domkyrkan innan dess praktportal blivit färdig, under det att de, som smyckat sig med en efterlikning av Kathovedsdøren, äro byggda, då denna senare var färdig och genom sin glans tilldrog sig uppmärksamhet framför absidpartiet. Det är helt naturligt att katedralens första inflytande i första hand sköljde över de närliggande socknarna. Då huvudkyrkan hunnit få sin praktportal färdig och sände ut sin andra anfallsbölja, gick denna spårlöst förbi det närmaste grannskapet: dess kyrkor voro ju nybyggt färdiga, präktiga

och kompletta och oemottagliga för befruktning; böljan fortsatte alltså, till dess i en vidare omkrets mottagligare nejder mötte.

Vi nämnde nyss att den förra gruppen, som vi korteligen kunna kalla lisenabsidernas grupp, just i det exemplar, som av Helms blivit satt särskilt nära Ribe och som genom hela sin ovant luftiga, storslagna interiör också röjer omedelbar påverkan av den stora katedral-arkitekturen, att just i detta exemplar absidindelningen i viss mån är *rikare* än originalets. Varken i Ribes absid, ej heller annorstädes å dess fasader förekommer *Billums, Jernveds, Farups* och *Roagers* dubbla eller tvåskiktiga artikulering med arkaturer i mindre skala i det undre skiktet, omfattade av stora bågar i det övre. Motivet upprepas alltför många gånger i praktabsidernas familj, för att det skulle vara en tillfällighet.

Skiktningen lisen-halvkolonn fasthålles på det segaste icke endast i de nu nämnda fyra byggnaderna, som torde ha stått originalet närmast, utan även i flera av de något slappare reproducerande och alltså väl senare »absidiala» anförvanterna.

Det utseende på den primära Ribeabsiden, som härigenom framkonstrueras, är tämligen likt S. Gereon i Köln, där väl dock den övre fönsterraden bör tänkas bort. Avtrappningen har visserligen varit rikare i Ribe, lisenen under halvkolonnen saknas i Gereon (men finnes ju å andra Rhenkyrkor, varför dess förekomst å Ribe är helt naturlig). Huruvida dvärggalleriet funnits i Ribe, är ju osäkert.

Avtrappningsmotivet på djupet, förbundet med trappmönster i ytan, är ett i rhensk övergångsstil älskat motiv, som dock i allmänhet mera utmärker 1200-talet än 1100-talet. Några exempel från 1100-talets senare del finnas (utom S. Gereon S. Castor i Coblenz; se Dehio und v. Bezold pl. 222). Eljes äro 1200-talskyrkorna i Andernach och Limburg a. d. Lahn bekanta exempel. Det är egentligen först under 1200-talet motivet i större skala kommer till Norden, där det genom de visbyitiska kyrkorna sprides till Gottlands landsbygd och där får en oanat rik utveckling under 1200-talets sista fjärdedel.

Då vi påminnas om detta faktum, uppstår med naturnödvändighet en tendens att pressa det nu rekonstruerade stadiet av Ribes absid så långt fram i tiden som möjligt. Jag går så långt som till c:a 1160 för absidens invigning, och detta av följande skäl. Helms antar, som nämnts, att domen i dess första gestalt fullbordades redan av biskop Ture (1114—34). Han hade lätt att göra en sådan gissning, då han icke gjort något försök till rekonstruktion av kyrkan, och han stödde sig dessutom på, att en landskyrka i huggen granit med prydligt ornerade portaler — *Gjellerup* — inskriftligt är daterad till 1140: ett så vårdat granitbygge skulle vara otänkbart i Jylland utan Ribes influens, alltså skulle Ribe varit färdig 1140! Detta stöd faller emellertid på att Gjellerup *icke i en enda detalj* överensstämmer med domkyrkans bevarade äldsta detaljer. Skulle någon slutsats ang. Ribe dragas ur Gjellerup, så kan det på sin höjd vara denna: att en så pass omsorgsfullt byggd och så dyrbart ornerad landskyrka år 1140 visade former, som i ingen mån äro samhörande med domkyrkans, visar snarare, att denna år 1140 *icke* var mogen att öva influens, alltså *icke* i någon väsentlig del färdig. Så långt bakåt som biskop Tures tid är det f. ö. givetvis eo ipso omöjligt att föra vår rekonstruktionsabsid. De rhenska mönstren skulle därvid komma att dateras omkr. ett halvt sekel äldre, än vad som nu allmänt sker. Desto bättre komma vi i överensstämmelse med dokumentens ord, som endast låter Ture »först *grundlägga* domen med mur av sten» (»qui ecclesiam Ripensem primus cepit lapideo tabulatu fundare»). Angående efterföljaren biskop Elias finnas däremot många dokumentariska bevis, som styrka hans byggnadsverksamhet. Han stiftar domkapitlet, han flyttar ortshelgonet den hel. Lifdags ben från kyrkogården till innanför kyrkmurarna, han begraves själv i kyrkan 1162, och då 1176 den stora branden ägde rum, så brunno Lifdags skrinlagda reliker, vars rester den sista restaureringen anser sig ha funnit i absidens grund. Det då alltså i bruk varande östpartiet kan naturligtvis ha invigts långt före 1178,

troligen före Elias' död 1162. Med hänsyn till det förut sagda om den ursprungliga absidens *sena* karaktär bör ju dock dateringen icke ryckas långt bakåt, utan torde kunna uttryckas med »omkring 1160».

Återvändom till Kathovedsdøren. Det är förvånande att denna rika portal icke vunnit mera konsthistoriskt beaktande. Ser man den i samband med den närbelägna tyska 1100-tals-skulpturen, vars sparsamma frukter rätt noga granskats av Goldschmidt och Creutz, verkar den i hög grad överlägsen. Se på det halvcirkelformiga tympanonfältet över ingången. Breda, starka gestalter omgiva Kristi kämpakropps nedtagande från korset. Inga sammansjunkande sentimentala gråtare, nej, ett garde av bredskuldrade, bredhöftade, i jämnt veckade sida, vida kläder skrudade heliga. I uttryckets majestät i viss mån jämförligt med externreliefen, vars lineära stil dock här ersättes av en mera köttig, tung, skulptural karaktär (fig. 10).

I Tyskland sökte jag förgäves efter stilförvanter, och ett sökande i andra länder jävade icke mitt första intryck inför Ribes sydportal: Italien. Av kända italienare är det den Wilhelmus, som omkring år 1100 huggit reliefer för domen i Modena, vilken mest erinrar om vårt tympanon. Det är omöjligt att f. n. fullt förklara detta egendomliga förhållande. Kanske existera några nu okända mellanlänkar på vägen mellan Modena och Ribe. Dock vore ett direkt samband mellan Italien och Jylland visst icke överraskande. Det medeltida danska rikets främsta domkyrka, Lund, är ju uppenbarligen till stor del byggd av italienare. Det skulle vara helt naturligt, om en italiensk konstnär av samma grupp, eller självständig, även verkat i Ribe.

Wilhelm av Modena är ett ålderdomligt namn, och dess samband med portalen i Ribe lockar till att giva Helms rätt, som — även då han hänförde portalen i dess helhet till biskop Homerus' tid — dock lät tympanon (och kolonnlejon) stamma från den äldsta perioden. Utförd eller icke, har i denna portal *avsetts* en lom-

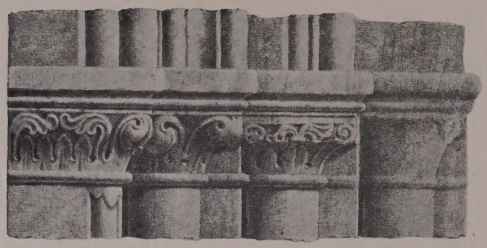

FIG. 11. DETALJ AV VÄSTPORTALEN I RIBE DOMKYRKA. (Efter Helms.)

bardisk portalanläggning, flankerad av lejonburna kolonner och med Kristi korsnedtagning i tympanon. Även den triangulära reliefen i det tunga röstet, »Civitas Hierusalem», synes stamma från samma tid. En storslagen komposition med de böljande, längtande raderna av människohuvuden, ganande upp mot Kristus och Maria.

Även dörrarna äro prydda med skulptur. Moderna reliefer av Anne Marie Carl-Nielsen, som på ett lyckligt diskret sätt foga sig till den gamla portalen.

Måhända har 1100-talet här ursprungligen avsett en helhet lik domportalen i Verona och så många andra lombardiska 1100-talsportaler. Framför en rundbågig dörröppning med Kristi korsnedtagning i tympanon skulle stått en tvåvånings förbyggnad, buren av två kolonner på lejonbaser. Andra våningens röste skulle visat reliefen med det himmelska Jerusalem. Det måste erkännas, att en tympanonrelief i övre våningen av dylika portaler vanligen ej ingår i de nämnda italienska portalernas program.

En portal av detta praktfulla slag bör dock ha reflekterats inom Ribes inflytelsesfär. Att så icke skett tyder på att portalen aldrig varit uppsatt i sitt fullständiga skick. Måhända var den — såsom de italienska förebilderna och såsom kanske Lunds domkyrkas rika, nu delvis till altarebaldakiner i tvärhuset begagnade portaler — avsedd till västingången. I Lund liksom i Ribe blev västpartiet senast färdigt; avsikter, smak, byggnadsledning hunno att förändras. Och då man i Ribe på Homerus' tid efter branden åter vill sätta byggnaden i stånd, gällde det framför allt dess för kulten särskilt viktiga östra parti, varvid den ursprungligen som västportal tänkta materielen väl utan betänkande nyttjades på de för tillfället krävande punkterna.

FIG. 12. KAPITÄL I VISBY DOMKYRKA.
(Foto. för Sveriges Kyrkor.)

Att här i Ribe, som eljest så uppenbart är av *tysk* släkt, *lombardiska* motiv dyka upp, behöver icke bero på Lunds inverkan. Det kom på denna tid en ström av lombarder till norra Europa. Helms omtalar just en märklig sak. I Klosterrath vid Aachen, »der skal have flere Eiendommeligheder tilfælleds med Domkirken i Modena, berettes det nemlig i Klostrets Annaler fra det 13. Aarh. at Kirken er bleven bygget scemate longobardino» under medverkan av *Embrico* (byggt 1143 enl. Dehio och von Bezold). En mängd exempel på huru vanlig lombardisk byggnadsmedverkan var i Tysklands 1100-tal anföras av Adolph Goldschmidt i hans föredrag å konsthistoriska kongressen 1908.[1] Här må också erinras om ett nyligen utkommet arbete av Georg Weise, Zur Architektur u. Plastik des früheren Mittelalters, där arkitekturskulpturer i Tyrolen få sina till Parma och Pavia räckande lombardiska förbindelser klarlagda (Berlin 1916, Taf. II, III). Att en veritabel lombardisk västfasad verkligen hittat väg så långt norrut som till Holland visas av 1600-talsmålaren Saenredams prospekt av den nu rivna S. Mariakerk i Utrecht (Se Helms, Danske Tufstenskirker, s. 33).

Till Ribe domkyrkobygge efter branden 1178 föres även genom Helms' undersökningar södra triforiet med dess så gott som genomgående tärningskapitälformer ornerade med pärlstavar och palmetter, mycket besläktade med Viborgs domkyrkas kapitälformer.

Västpartiet, vilket i alla tider markerats av torn, står fjärran från alla italienska samband. Bortseende från tornets eller tornens ursprungliga utseende, vilja vi nu endast betrakta portalen och särskilt dess bladkapitäl. Helms daterar den till 1200-talets början.

Det på vår avbildning till höger synliga ornerade kapitälet har

[1] Tryckt i Monatshefte für Kunstwissenschaft 1910.

grundformen »Kelchwürfel», en tärning vars nedre del är hålkälformigt urtagen. Denna form återkommer ideligen i Visbys tidigare och mellersta 1200-tal. Att bladen uppväxa ur ett gemensamt hölster, att de ligga flackt uppåtstigande i hålkälen men utbreda sig, ofta i spiral, på den lodräta övre ytan — detta är gemensamt för Visby Mariakyrkas brudportal och Ribe. Slående är släktskapen mellan de till vänster på vår bild synliga kapitälen och de i Mariakyrkans inre befintliga, till brudportalens byggnadsperiod hörande kapitälen. Samma spadformiga, intill varandra radade blad möta där, även kurvan i den feta omvälvningen av hörnbladet är tydligt släkt med Visbykyrkans korkapitäl. Slutligen finnas pilasterkapitäl vid Ribeportalen med breda bandliknande varandra korsande växtdelar, vilket är ett viktigt motiv även i brudportalen. Jag förmodar på grund av detta, att Ribe-portalen huggits av gottländska stenkonstnärer. Det läte sig ju tänka att formernas ursprung härrörde från en gemensam källa — Magdeburg-domens hytta, ur vilken med allra största sannolikhet Visby domkyrkas ornering utgått. Men ett tecken tyder på det gottländska ursprunget. Ribe-kapitälen ha undergått en förenklande bearbetning radikalare än Visby-Linköping. Man skulle vänta sig mera av originalets naturalistiska rikedom, om stenhuggarne eller deras mönster varit direkt sachsiska. Gottländsk förefaller mig också den lilla karyatid-mannen, som uppbär en av valvsystemets knektar. Brudportalsskedet i sagda Visbykyrkas historia ligger enligt min datering[1] omkring 1240. Ditåt borde alltså portalen föras snarare än, som Helms vill, till början av århundradet.

Jämför härmed valvens datering, vilka i Helms' äldsta avhandling äro satta i samband med en stadseldsvåda 1242. Dock menar Helms i sin sista bok, att det icke alls är sagt, att eldsvådan nådde kyrkan. Men då valv av denna typ uppträda överallt eljest i

[1] En annan dansk släktskap med Magdeburg, men mera direkt, äro kapitälen i Ledøje vackra dubbelkyrka. Huggna av en mörk marmor, förefalla de rent av som tyskt importarbete.

Skandinavien vid 1200-talets mitt (som Helms redan i folioboken av 1870 påpekar) — S. Bendt i Ringsted, S. Laurentius i Lund, Sorø, Løgum, S. Nicolai i Aabenraa — så håller jag för troligt, att så också varit fallet i Ribe, helst som tre dokumentariska data peka ditåt: 1) år 1242 var som sagt en stor brand, som åtminstone *hotat* trätaket, 2) ett avlatsbrev av 1249 (se Helms-Amberg s. 11) talar om medel till kyrkans »constructionem», 3) år 1266 skriver legaten kardinal Guido att kyrkan hotar att nedstörta. Denna fara bör ha orsakats av de nybyggda valvens pressning, ett antagande som stödes av restaureringsarkitekten Ambergs tekniskt vederhäftiga uttalande i hans och Helms' bok om Ribe av år 1906!

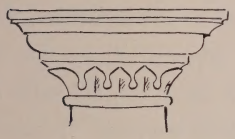

FIG. 13. VISBY DOMKYRKA. KAPITÄL I NORRA PELARRADEN.

FIG. 14. VISBY S. NIKOLAI. KAPITÄL I DET INRE.

FIG. 15. VISBY S. NIKOLAI. KAPITÄL Å SYDVÄSTRA PORTEN.

Hur västfasaden ursprungligen varit tänkt är troligen omöjligt att avgöra. Vi ha förut framkastat den tanken, att här liksom i Lund en tornlös front med portaler i lombardisk smak var avsedd. Den nuvarande planen tyder, som redan Helms påpekade, på ett ursprungligen avsett enstaka västtorn. Att fasaden haft det utseendet någon gång omkr. år 1200, därpå visar möjligen landskyrkan i *He*, vilkens bland Jyllands landskyrkor unika västfasad vore lättast förklarlig såsom utstrålning från Ribe. Man har redan observerat dess hörnkolonnett, som återfinnes i Ribes tvärskepp. Västfasadens historia är emellertid ännu dunkel. I Helms-Amberg påstås att *två* romanska torn ursprungligen avsågos. I så fall väl trapptorn, flankerande det stora mitteltornet?

Den gottländska medverkan, som jag förmodar för västportalen, uppträder med större tydlighet och myndighet vid tiden

omkring 1290. Därmed är en annan, i sin begynnelse tragisk historia förknippad.

Västpartiet dominerades vid denna tid, som man med säkerhet vet, av ett ofantligt tegeltorn, motsvarande det ännu i dag stående norra.

Det synes redan på Ribes äldsta sigill, och man har bevisat att det fanns redan före tiden omkr. 1266. Det hade två kapell i sina nedre våningar, dessa finnas ännu. De övre delarna voro, enligt Helms-Ambergs ovan citerade arbete s. 12, helt ägnade åt världsligt bruk, de utgjorde borgerskapets vakt och stormklocketorn, en *beffroi* för Ribe stad.

En jordbävning hade antagligen redan åstadkommit inre organiska skador i det mäktiga tornets kropp, en storm bragte det helt på fall. Detta inträffade julnatten år 1283 efter första mässan. Tornets övre delar störtade då och dödade män och kvinnor. Det måste varit mest kvinnor, ty norra sidan är kvinnosidan. De tre västra valven i norra sidoskeppet synas bl. a. ha krossats av fallet — därav begripes huru tungt tornets fall var, att det icke var enbart spiran som föll. Västra delarna av mittskeppets valvsystem skadades även. Det är uppenbart, att galleriets arkader måste ha åtminstone till stor del krossats, och man har med rätta häri sett anledningen till de nya smärta kolonnetterna med deras sirliga kapitäl, vilkas förfinade skulptering redan vid inträdet i kyrkan drog våra blickar till sig (fig. 4, 6, 15).

Kapitälens datering synes alltså ställd utom tvivel, de kunna betecknas såsom utförda kort efter 1283.

Vi ha förut uppehållit oss vid galleriets feminint sirliga former. Vid tanken på de av tornet begravna kvinnorna är det, som om sägnen om vid byggnadsgrundläggelser levande begravna människor, som skulle giva sin själ åt det nya bygget, här blivit verkliggjord, och som om de stackars dödade ribensiska jungfrurna givit sin spädlemmade skönhet åt det nya, som växte upp över deras grav.

Det är ganska svårt att bland Europas mera bekanta stora konstorter finna en motsvarighet till orneringen på dessa kalk-

formade kapitäler. Ur ett hölster av spetsiga blad stiga stjälkar eller rättare refflade band, som i kapitälets fyra hörn förena sig till volutartat omböjda palmetter. Andra liknande band korsa de förra och förena sig i mellanrummen till en nedåtriktad palmett i planrelief. Mönstret omväxlar något å de skilda kapitälen.

Vid denna tid hade i regel det franska naturalistiska bladkapitälet slagit igenom. Man får i Tyskland gå tillbaka till tiden omkring 1200 för att finna så avgjort stiliserade former. I England anses det s. k. »konventionella lövverket» upphöra att existera 1280 (Francis Bond, Gothic Architecture I, s. 434). Kronologiskt vore det alltså icke absolut omöjligt, att engelskt inflytande uppträtt här med stiliserade volutkapitäl. Det finnes verkligen släktskap med engelska former, men ännu starkare med *gottländska* (som själva vid denna tid insupit engelska element).

Volutkapitäl just av denna typ med korsande stjälkar, spetsmanschettartade hölsterbildningar, översmärt sirliga proportioner känna vi hos mästaren Anonymus *Ronensis*, verksam på Gottland enligt mina dateringsberäkningar omkr. 1290—1315. Mästarne »Elasticus» och »Fabulator» (också anonyma beteckningar) i dennes tidigare arbeten äro också förvanta med våra kapitäl och bekräfta därigenom datering och nationalitet. Ronensis synes mig dock stå Ribe närmast. Märk en så personlig och betecknande enskildhet som den i tomrummet mellan de korsande stjälkarna inpassade romboiden med ett upphöjt vertikalt veck i mitten, konstaterad dels i Ribe, dels i *Follingbo* korportal av Ronensis, nära Visby (fig. 5). Ribe är icke det enda tecknet på den dåtida Gottlandskonstens expansion. Ronensis' art är förut iakttagen i Varnhems klosterkyrkas västportal och i Skövde stadskyrkas portal. Och han är icke den ende gottlänningen i det slutande 1200-talets fastland-svenska kyrkobyggnadshyttor.[1] Linköpings domkyrka visar från ungefär samma tid ett starkt gottländskt element, Örebro stads kyrka ävenså, i Strängnäs domkyrkas södra kapellrad finnas

[1] Jfr min uppsats »Gammal konst» i Nordisk Tidskrift 1916, s. 52, 53.

gottländska kapitäl, likaså en portal i Heiligen Geistkirche samt kryptan i S. Catherinen, båda i Lübeck. Huru rotfast och omtyckt på Gottland kapitältypen (fig. 16) är, erinras man om, då den möter redan vid 1200-talets mitt (i S. Nikolai, murpelare på nordmuren fig. 14).

Den nu framlagda tanken på två gottländska inslag omkr. 1240—50 och strax efter 1283 stödes av iakttagelserna om de många till Danmark importerade gottländska stenfuntarna, vilkas största massa just tillhör denna tid: 1200-tatets senare två tredjedelar. Jämför kapitlet III, om dopfuntar!

Vi lämna nu Ribe domkyrkas senare öden och fråga, tillbakablickande på de viktigaste faserna i dess historia: vad är danskt i denna, där vi haft anledning att röra vid så mycket främmande?

I Kathovedsdøren stiger något visst säreget *danskt* fram, vars iakttagelse icke är en ovägbar stämningssak. Tympanon, lejonkolonner äro av granit. Landets eget i flyttblock kringströdda ädla material tvingar mejseln till vissa gångar och acklimatiserar kapitälens blad. En satt, tung, lugn karaktär, släkt med mycket annat, i jordens, husens och människornas kynne. Jylländskt. Men beror det endast på graniten? Nej, på Jyllandsskulptörens förmåga att handskas med den. Kunde icke liknande skett i Sverige? Nej, där ha icke tänderna bitit i graniten, det är först på 1900-talet som svensken börjat på allvar behärska sitt granitmaterial. Jylländarn har även före 1100-talet vetat kuva de tunga, hårda blocken. Se på Århusstenen från 1000-talet och Jællingemonumentet från 900-talet! Dessa runstenar äro formade med verkligt skulpturalt sinnelag, något som bäst begripes, om man till jämförelse betraktar de tunna svenska runstensflisorna.

Voro dessa Normandiets och Englands erövrare ett särskilt muskelstarkt och storvulet släkte? Och svenskarne, Rysslands kolonisatorer och första härskare, ett svagare? — Görom nu icke problemen mera månggrenade — vad vi kunna fastslå, är att granitkaraktären i Ribe är en frukt av det danska konst-träd, som var

planterat sedan 200 år tillbaka. Inhemsk konsttradition, se där det ferment, som av den italienska importprodukten kunde göra ett danskt konstverk!

Detsamma gäller om västportalens granitformer, som översätta Visbyformer till danska, under det att den skulpturala orneringen i kvinnosidans galleri är lika gottländsk, som en Rubens i det danska Kunstmuseet är nederländsk.

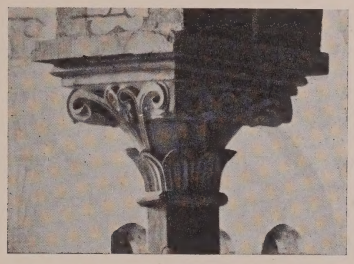

FIG. 16. RIBE DOMKYRKA. KAPITÄL I GALLERIET.
(Foto. förf.)

VIBORGS DOMKYRKA

Viborgs domkyrka, landets stolthet, blev efter alla, genom böckers, vänners och bekantas omdömen spända förväntningar en stor besvikelse. Redan det yttre verkar nedslående torrt och litet. Här har en ärevördig 700-årig byggnad restaurerats, så att bokstavligen icke sten på sten återstår. Skröpligheten säges visserligen ha varit så stor, att ingen annan åtgärd var möjlig — efter tidens sätt att beräkna. Arkitekterna Nebelongs och Storcks av den förträffliga konsthistorikern Høyen inspirerade nya bygge (1864—76) skulle efter tidens sed bli en rekonstruktion av den ursprungliga kyrkan, mera romansk än 1100-talet självt. En dylik fantasi, som ännu förefaller lockande för så många lekmän, skulle i våra dagar lyckligtvis icke, åtminstone icke i Sverige eller Danmark, mötas med sympati av arkitekter och konsthistoriker. Den vore väl helt enkelt omöjlig att genomdriva. Vår kunskap om 1100-talet är nu så stor, att vi förstå vår okunnighet. För 1870-talet var den ödesdigert självsäker och långt mera ödesdiger i Viborg, där man resolut rev ned hela skräpet, än i Lund och Uppsala, där vi åtminstone fingo behålla det mesta. Lund har f. ö. spelat in betydligt i Viborgs nybyggnad, som rättat sig efter »besläktade monument». Som skalan är mycket mindre, har man ständigt ett förargligt intryck av Lundadomen i miniatyr. Och Lunds fel återvända: de långtrådiga längsfasaderna, tornens bristande kapacitet gentemot den oändligt långa takryggen. Lund är i detta hänseendet dock bättre, åtminstone från väster sedda

ha dess torn en oneklig myndig skönhet, men här i Viborg äro de skorstensartat smala (fig. 18).

Rekonstruktionen har som sagt velat återställa 1100-talets rena stil, men har endast visat huru långt den danska byggnaden, om man vill se den som ett specimen av rhenländsk arkitektur, stod bakom de rhenska förebilderna. Det finns i denna magra silhuett icke ett spår av kraften i de tyska romanska domernas tornkomplex.

Seklernas fortsatta arbete på kyrkorna — både i Lund och Viborg — hade sörjt för de ursprungliga felens bortplånande: tillbyggda kapell stöttade sig intill kyrkan och gåvo åt det hela samma från alla håll småningom stigande, samlade intryck, som en från början fulländad arkitektonisk komposition skulle skänkt. De tätt omkring liggande små husen, murarna och träden gåvo sina goda bidrag, förutom all den övriga tidens goda gåva, som med ett gemensamt namn kan kallas patina. Sådan var Viborgs dom; med vemod studerar man i stadens lilla goda museum avbildningar av dess yttre och dess inre med en pittoresk barockmöblering under gotiska valv (fig. 17, 19).

I stället ha vi nu en Lundadom i dvärgformat, en med maskinmässig noggrannhet upplinjerad granitbyggnad, en ornamentik så städad och symmetrisk, att den verkar gråmålat gjutjärn i stället för huggen sten.

Det inre har emellertid alltjämt stora kvaliteter. Man bör för att uppskatta arkitekturen se henne i skymning eller helst i mörker med svag och partiell belysning, då ingen falsk färg rubbar intrycket. Trots, eller kanske här delvis tack vare sin regelbundenhet utövar då denna mönsterbasilika en stark verkan. Det är en mäktig rytm i långhusets tre register: de starka fyrkantiga pelarna, emporarkaderna, kleristoriets fönster och därovan trätakets mäktiga bjälkar. Här är något av Bachsk musik i stenkuber och väldiga skuggintervaller.

Men så fort belysningen ökas, stiger det maskinmässiga fram

FIG. 17. EXTERIÖR FÖRE RESTAURERINGEN.
(Efter Madsen-Mackeprang.)

även här. T. o. m. plastiska arbeten av första rangs betydelse för interiören: de lampbärande änglarne på murarna, äro stöpta i en och samma form (enligt teckningar av Joachim Skovgaard).

Med det starkare ljuset stiga också de koloristiska felen fram och störa byggnadens i det inre klassiska proportioner.

Hur kan det talas om koloristiska fel här, inför dessa prisade målningar? Viborgs domkyrka, det är ju Skovgaards fresker, en världsberömdhet.

De äro tyvärr alltför berömda. Det är sant, att en rad enskilda kompositioner äro vidunderligt snillrika, sant, att det hela rent ikonografiskt taget är en mäktig, trofast religiös förkunnelse, en dansk grundtvigiansk Biblia pauperum. Men första villkoret för en färgdekorering: harmonisk och stark färgverkan genom hela byggnaden, är icke vunnet. Skovgaards verk är i det hela taget en rad delvis mästerliga målningar. Men de utgöra ingen monumental helhet. Verkets tyngdpunkt ligger i förarbetena. Se på teckningarna till vaktänglarne med de dragna svärden (fig. 23, 24)! Det minskar icke deras utomordentliga värde som form och som uttryck, att de inspirerats av tysk 1200-talskonst (skulpturerna i Naumburgkoret). De äro klassiska och i den kristna konstens historia jämförbara med Dürers Ritter, Tod und Teufel.

FIG. 18. EXTERIÖR EFTER RESTAURERINGEN. (Efter Madsen-Mackeprang.)

Det ädla materialet, som även kläder domkyrkans inre — svensk och dansk granit — och som till ytan visar sig upptaga nästan lika stor plats som målningarna, kommer icke till sin koloristiska rätt, och icke målningarna heller i förhållande till stenen. Framför allt icke största parten av tvärskeppets väldiga freskoväggar, t. ex. Korsfästelsen. Målaren tycks uppsatt som koloristisk princip att använda samma toner som graniten visar: gråblått, brunrött, violett, kanske avseende att härigenom låta målningen gå ihop med stenytan, växa ut ur denna. Det tyckes, som om samma anslutningsprincip förmått honom att använda sådana

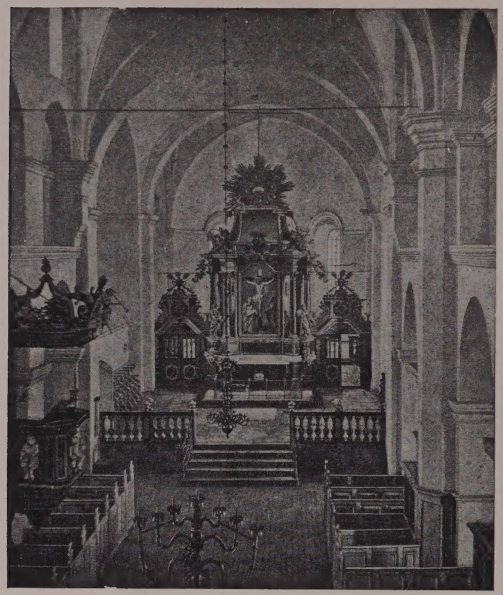

FIG. 19. INTERIÖR. (Efter Madsen-Mackeprang.)

massor av klippor och stenmurar i sina kompositioner. Men resultatet har icke blivit det åsyftade. Målningens färger döda granitens, och de målade klippornas skarpa relief gör den verkliga stenen till ett immateriellt skimmer.

I några lunetter över triforiets bågar är principen verkligen lyckad, t. ex. Daniel och lejonen (fig. 26). Hemligheten måtte ligga i den av rundbågen kastade djupa skuggan, som isolerar den målade sammanställningen brunt-blågrått från granitväggens likartade klang. Skuggan bildar en välgörande ram, en isolering, som tillåter de likartade harmonierna i stenen och i målningen att verka var för sig (fig. 10).

I ett par fall har Skovgaard avstått från stenfärgerna, exempelvis i korvalvet och tvärskeppsarmarnas valv, där blått och något grönt härskar. Här stegra också färgerna ömsesidigt varandra, graniten blomstrar upp, värmes och får full kraft, målningen blir *målning* (fig. 22).

En vertikal muryta, det ofantliga fältet i södra tvärskeppsarmen (fig. 21) med parabeln om bjudningen till gästabudet, måste också sägas vara koloristiskt lyckad, väl tack vare de stora gröna ytorna. Kompositionen är ofta reproducerad och väl bekant: Överst gästabudet i en pelarhall, nedanför en bred, rakt nedåtgående gång med gröna fält på ömse sidor, där Herrens utsända, vänliga små rödklädda springpojkar, bjuda folk till kalaset. Den tjocke

bonden stannar hellre hos sina kreatur, en annan hos sin mogna skörd, en tredje hos sin unga hustru, men de fattiga och krymplingarne gå i procession upp till pelarhallen, där Kristus med öppen famn stiger dem till mötes. Ingenstädes har den förträffliga Skovgaardska perspektivmetoden, med landskapet sett som karta, men byggnader och människor i vanlig sidosikt, lyckats så som här. Ingenstädes har mästaren i en stor komposition samlat så mycket av sin bedårande barna-uppfattning av kristendom, varuti han kan ställas vid sida med den äldsta kristna konstens allra bästa mästare. Och framför allt: i ingen av domkyrkans målningar har han löst den dekorativa-koloristiska uppgiften så som här. Religiös innerlighet och folklighet är förenad med konstnärlig behärskning av ett oerhört svårt problem. Tyvärr är detta fält ett undantag. Men är det egentligen underligt, att även en mästare med så stora förutsättningar måste misslyckas tio gånger, innan han träffar målet? Är det icke snarare häpnadsväckande, att han över huvud någon gång lyckats, arbetande med sådana väldiga murytor i en tid, då så gott som all målarbegåvning, offentlig undervisning, enskilt och offentligt mecenatskap, berömmelse och klander endast rör sig om målandet av dukar i ramar, om flyttbara småföremål? Muralmåleriet kräver en hundrafalt större erfarenhet, än den som nu en målare kan få.

FIG. 20. INTERIÖR. (Efter Madsen-Mackeprang.)

FIG. 21. SKOVGAARD, GÄSTABUDET. (Efter Madsen-Mackeprang.)

Det är däremot icke underligt att taket, vars enskildheter ha karaktären av ramade tavlor, är över hela linjen ett lyckat arbete. Det är indelat i stora rektangulära fält. Bebådelse, Besökelse,

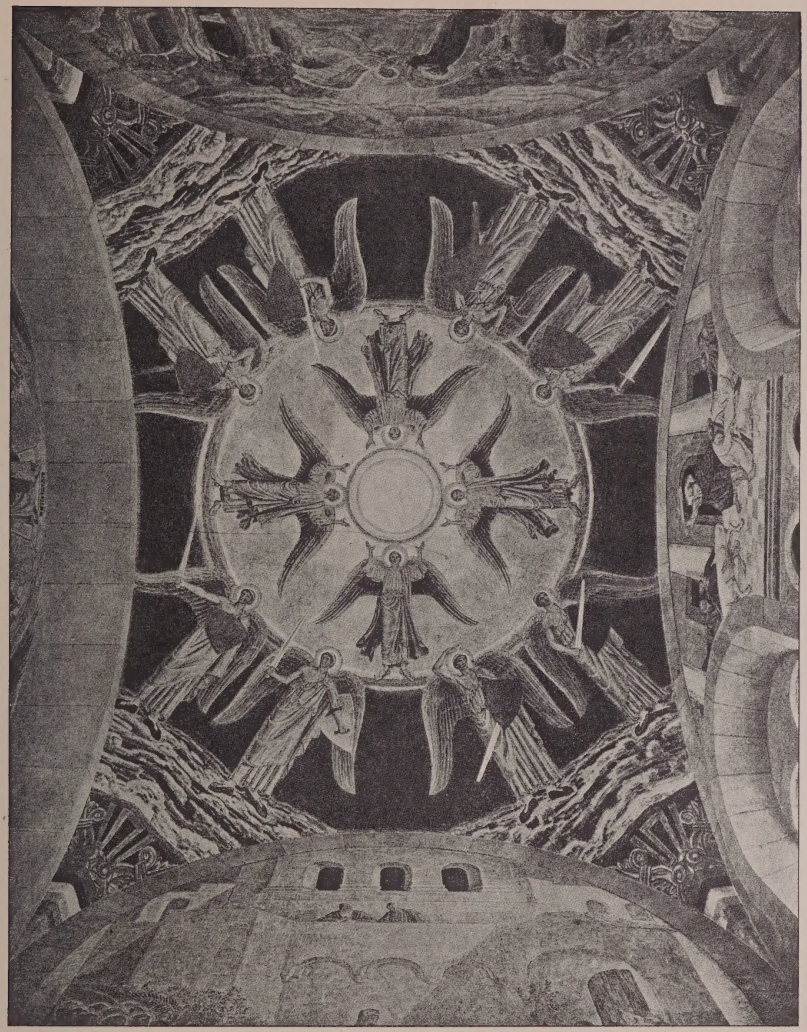

FIG. 22. SKOVGAARD, VALVMÅLNING. (Efter Madsen-Mackeprang.)

Kristi dop m. fl. i nästan giottosk enkelhet givna bilder, där mörkt blått och brunrött dominera och väldiga guldglorior glimma.

Det är endast ramverkets — de stora tvärbjälkarnas — starka brunröda färg som här förstör samverkan med granitytorna. Där

FIG. 23. SKOVGAARD, VAKTÄNGEL, KARTONG TILL VALVMÅLNING. (Efter Madsen-Mackeprang.)

det gröna fått komma fram till stenen, är sambandet däremot gott.

Trots att, som sagt, Viborgs domkyrkas inre icke är som helhet koloristiskt lyckad — det gäller även fönster, bänkar, mattor —, måste den dock betecknas som ett konstverk av allra största värde, ja av epokbildande betydelse för muralmåleriets renässans. Åskådandet av Viborgs domkyrka med hennes fel och förtjänster, dels

FIG. 24. SKOVGAARD, VAKTÄNGEL, KARTONG TILL VALVMÅLNING. (Efter Madsen-Mackeprang.)

som experiment, dels som mönster, är av större undervisande betydelse för modern målarkonst än många månader i ateljéerna.

Även om Skovgaards målningar delvis endast äro *löften* om en framtida storsint monumentalmålning, så äro de dock ett arbete av så hög förtjänst, att genom dem det brott, som 1100-talskyrkans rivande utgjorde, i någon mån blivit sonat.

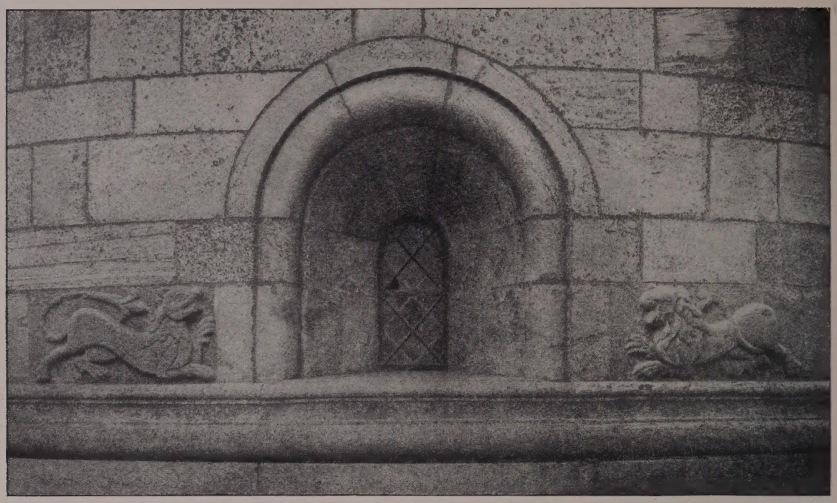

FIG. 25. VIBORGS DOMKYRKA, KRYPTFÖNSTER MED LEJONRELIEFER.

För närvarande får man, då det gäller den romanska kyrkan, nöja sig med att studera den i litteraturen, i de få bibehållna fragmenten och slutligen förmedelst dess utstrålning i landsbygdens konst.

Viborgs domkyrka blev enligt den i Danmark allmänt godtagna dateringen[1] färdig först c. 1160 och påbörjades c:a 1130, alltså något senare än Lunds domkyrkas byggnadstid. Omkr. 1140 kan man alltså antaga att kyrkans östpartier, hvilka naturligtvis blevo först färdiga, tidigast började bli fruktbärande. Absiden är den enda del av domen, som bibehållit avsevärda gamla partier; dit höra de båda vilddjursrelieferna, som flankera östra kryptfönstret (fig. 25), och de två manshuvudena å ömse sidor om mellersta absidfönstret. Vi se oss om i nejden, huruvida Viborg liksom Ribe reflekterat sin nybyggda och berömda absid i de kringliggande socknarna, och vi märka också strax ett icke obetydligt antal absidkyrkor, t. ex. Karby och Vejerslev på Mors och Tømmerby i V.-Han Herred, som aldrig visa kolonnportaler, men

[1] Jfr Mackeprang i Madsen-Mackeprang, Viborg domkirke.

FIG. 26. SKOVGAARD, DANIEL I LEJONGROPEN. (Efter Madsen-Mackeprang.)

bland vilka ytterst slående samhörighetstecken med domkyrkans absid finnas, nämligen antingen två djur å ömse sidor om östfönstret eller ock två manshuvuden. Dessa kyrkor böra begränsas till tiden omkr. 1140—60. Icke senare — ty då börjar Viborgsdomens nästa angreppsbölja, som är av annan art. Då vi ha iakttagit portaler i nyss berörda landskyrkor, har det varit rektangulära enkla nord- och sydportaler. Stundom en i den vågräta täckstenen uthuggen lunett med repstav och drake (i Tømmerby, V. Han), eller hela portalen infattad av en repstav och ett tympanon med dubbla lejon (Blidstrup). Hit hör kanske också Lem i Sallingland; åtminstone tyder dess nuvarande tillstånd icke på några kolonnportaler. Det är visserligen sant att en grundlig 1500-tals-reparation kan ha borttagit spåren av dylika, men såsom vi i ett annat kapitel skola se, saknas perspektiviska portaler över huvud i den familj, vartill Lem av andra skäl räknas.[1]

Kort efter århundradets mitt anser man att Viborgs domkyrka haft även sitt långhus färdigt. Huru dess portaler sågo ut veta

[1] Grinderslevs absid föres av Mackeprang till samma influens (i Madsen-Mackeprang, Viborgs domkyrka), vilket dock synes tvivelaktigt. Är icke Lunds påverkan här tydligare? Jfr längre fram, sid. 75.

FIG. 27. RYBJERG PORTAL. (Foto. Chr. Hude.)

vi icke med säkerhet ur själva byggnaden — de nuvarande äro nya —, men såsom Mackeprang[1] påvisat: den aura av kolonnportaler, som finnes bland landskyrkorna i Viborgs närhet, ger oss en god föreställning om huru stiftskyrkans huvudingång var byggd. De bland Jyllands kyrkor enastående rika portalerna å 3 + 3 kolonner — rikare än den stora Ribedomens portalfamilj — tyda på att vi här haft en ovanligt präktig perspektivingång, högt beundrad i norra Jylland.

Hit höra väl icke endast de av Mackeprang såsom Viborgsgrupp anförda inom fyrkanten Viborg—Randers—Aarhus—Silkeborg, belägna, utan även Mors och Sallinglands kyrkor, som av honom behandlas som en grupp för sig. Vi ha ju förut sett att Mors och Sallingland tillhörde Viborgsdomens första angreppsrayon. Vad hindrar då att de tillhörde den andra? Alltså räknar jag t. ex. Rybjerg hit. Rybjergs sydportal är särskilt betydande genom sin tympanonrelief, en biskop å sin fällstol, vars ben sluta i ormhuvuden. Detta i samtida sigill vanliga motiv är använt med stor dekorativ ekonomi, djurhuvudena fylla mäktigt den tomma ytan, biskopen är mera som en Laokoon bland ormar än som ett lugnt tronande helgon på en stol. Eljest brukar man ha

[1] I Architekten, 8. Aargang n:o 42, Kjøbenhavn 1906.

mindre anledning att beundra tympanonskulpturer på de rikare kolonnportalerna, skulpturen tager mera ut sin rätt på de arkitektoniskt fattigare ingångarna. Måhända förklaras detta av Rybjergs höga ålder. Portalen står troligen på gränsen mellan två åldrar, en mera ikoniskt intresserad och en yngre mera tektoniskt kännande. Rybjerg-reliefens mitra med två spetsar tillhör ju i regel också tiden före 1160. Rybjerg bör alltså vara ett tidigt exemplar av den omkring Viborg blomstrande kretsen av lantliga perspektivportaler, hvilka i klump torde dateras till c:a 1160—90 (fig. 11).

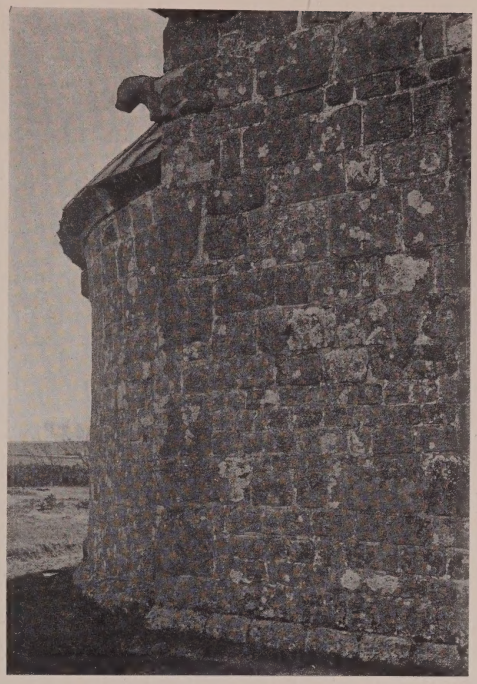

FIG. 28. LIME. EXTERIÖR. (Foto. Chr. Hude.)

Även här upprepas det egendomliga förhållande som vi iakttagit i Ribes maktområde: den rika absidutstyrseln utesluter den rika portalen, och tvärtom.

Det stora material, som på detta sätt hopar sig i två temporärt skilda grupper inom samma område, giver anledning och möjlighet till ganska upplysande slutsatser.

Vi återgå till den äldre gruppen med rika absider och portaler utan kolonner. De äga ofta förutom halvkolonnetterna och det par av djurbilder eller människohuvuden, som särskilt betecknade dem såsom samhörande med domkyrkan, ytterligare ikonisk prydnad: kvadrar med drakar, hjortar o. s. v. samt i

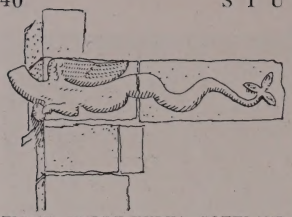

FIG. 29. ENDRE KYRKA, GOTTLAND, ETT HÖRN MED DRAKSKULPTUR.

kyrkans hörn eller från gavelröstet utskjutande lejonfigurer, t. ex. i Vejerslev på Mors och Lime i Rødding. Lems rika ikoniska utstyrsel (också i Rødding) förstärker intrycket av att förebilden för alla dessa absider, som väl var Viborgs domkyrka, varit starkare ikoniskt dekorerad än nu är fallet. Ingenting är naturligare än detta. Viborgs östra delar byggas omkr. 1130—50. Just då florerar den lombardiserande riktningen i Lund, den befryndade och säkert beundrade metropolitankyrkan. Lundabsiden är omklädd, och vi känna icke dess äldsta tillstånd, men vi ha tydliga rester av långhusväggarnas ikoniska dekor. Den säkert av Lund påverkade Vä kyrka i Skåne har en drakrelief på absiden. Från de äldre släktingarna i Lombardiet veta vi att absiden gärna såsom andra fasader var reliefdekorerad, vidare förekomma stundom å lombardiska fasader stora odjursskulpturer, blickande ut från ett hörn, såsom på San Michele i Pavia (fig. 31). Principiellt lika äro de jylländska kyrkorna i Lime och Vejerslev (fig. 28, 30) sirade. Även Gottland har haft dylika kyrkor. En hörnkvader med ett utskjutande lejon är bevarad i Etelhems kyrka, en liknande med en drake prydd sten i Endre (fig. 29). Viborgs domkyrkobygges äldsta skede och dess aura tillhörde alltså med avseende på sitt dekoreringsprogram den med Italien befryndade riktning i Skandinavien, som eljest är oss bäst känd genom Lunds krypta och östparti (1130 och 40-talen) och som vi ovan spårat i en portalanläggning i Ribe domkyrka, troligen från århundradets mitt. Skulpturstilistiskt sett, finnes i Viborg emellertid icke ett spår av likhet med Lund. Viborgs senare skede är präglat av en annan anda. Det fantastiskt ikoniska har här ingen plats, det strikt arkitektoniska dominerar och stänger in det bildliga elementet i tympanonfältet, ramat av ett helt system arkivolter. Den gamla nordiskt-orientaliska pittoreska uppfattningen, som fick ett så gott stöd av lombarderna, har vikit för den tyska, stränga, tektoniska logiken.

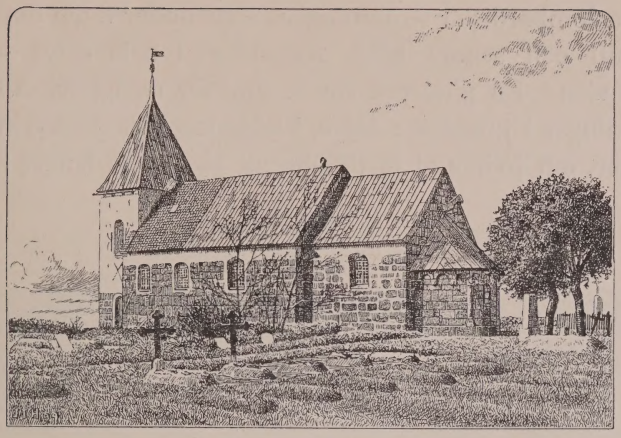

FIG. 30. VEJERSLEV KYRKA I MORSØ SØNDER HERRED. (Efter Trap.)

Viborgs-domens historiker ha alltid för byggnaden i dess helhet hänvisat till tysk-rhenska eller nederrhenska förebilder. Detta upprepas här, med understrykande, för att icke det förut sagda om östpartiets dekorering skall missförstås. För mig är det isynnerhet de två småtornen, vilka flankera koret, som avgöra den tyska härstamningen.

Detta är ett älsklingsmotiv för de rhenländska. Så är S. Servacius i Maestricht smyckad (1100-talet), så ock S. Gereon i Köln (efter m. av 1100-talet), så S. Maria i Laach (m. av 1100-t.), S. Castor i Coblenz (2:a h. av 1100-talet), Bonn (efter m. av 1100-t.), Sinzig (c:a 1220) och Bamberg (1200-t.). Så slutligen även svenska derivat av samma stam: Visby Mariakyrka och Linköpings äldre domkyrka (enligt meddelande av A. Romdahl och S. Curman, som förbereda en publikation över kyrkan). Häri visar sig alltså Viborg till skillnad från Lund och Ribe tillhöra den tydligt rhenska riktning, som under 1100-talets senare hälft och några årtionden in på 1200-talet är inflytelserik i Danmark och Sverige.

Som byggnadskropp alltså en ren nordeuropé, har kyrkan till sin dekoration, som vi sett, i sina östligaste delar dragits med i

den stora lombardiska strömningen, som under tiden omkr. 1100-talets mitt och senare hälft förmärkes i hela östra och södra Skandinavien. En pittoresk smak, som för övrigt också har stora förutsättningar i inhemska äldre, i både trä- och stenkyrkor övade traditioner, om hvilka vi få tillfälle att mera tala längre fram, sid. 77, 78.

FIG. 31. SAN MICHELE I PAVIA, KYRKANS SYDVÄSTRA HÖRN.

DANSKA DOPFUNTAR

Medeltidens dopfuntar äro i mer än ett avseende värda ett omsorgsfullt betraktande. Funten är kärilet för det första sakramentet, vilket i den avlägsna tid, som ännu hade minne av hedendomen och dopets strid med denna, betydde tiofalt mera för människornas fantasi än nu. Här fanns en stark källa till konstnärlig inspiration, och funtarna kunna alltså väntas att giva i sina bästa exemplar de lödigaste prov på ett folks skulpturala uttrycksgåvor. Men även dussinvarorna ha sitt intresse här. Dopfuntar ha funnits vid varje kyrka och äro i regel i Sverige och Danmark ännu bevarade. Genom detta homogent fördelade material få vi det bästa tillfälle att iakttaga det medeltida konstlivets strömmar och centra. En noggrann statistik över funtmaterialet skulle kunna med en kartritnings tydlighet visa höjdskiftningarna mellan konstens huvudplatser, där rikedomen och talangerna hopa sig, och periferierna, där fattigdomen sätter konsten på svältkonst, men där dock stundom de märkvärdigaste skapelser kunna uppstå. Att parallellt med en studie över svenska funtar betrakta de danska vore ett experiment, som på det tydligaste skulle visa inflytandeströmmarnas gång mellan de båda länderna. Detta kapitel kan icke göra anspråk på den fullständighet och noggrannhet, som ämnet förtjänar. Vi vänta den danska funtstatistiken utförd och publicerad av den bäste kännaren av dansk medeltid, dr Mackeprang; i avvaktan därpå vilja följande rader söka teckna några huvudlinjer i dansk baptismalkonst och jämföra dem med svensk.

Bland de äldre danska funtarna finns en art, som väcker min

FIG. 32. DOPFUNT I RØGEN. (Efter Køhke.)

största beundran. Den undfår en samlad allvarlig hållning redan genom granitmaterialet, som ju överhuvudtaget ger sin monumentala karaktär åt äldre dansk medeltida skulptur. Men det är också en medveten konstnärlig daning, som skapat denna präktiga 1100-talets huvudtyp, som jag kallar *lejoncuppan*, lika karakteristisk för Danmark som mästaren Hegwalds verk är för Gottland. Visserligen underlägsen de svenska i omväxlande uppfinningsförmåga exemplar för exemplar, men som kontur, som skulpturalt känd massa utom tävlan.

Typen har minst hundra exemplar, visserligen av olika värde, huvudsakligen på Jylland, men även på Fyen, Själland, i Skåne och på Färöarna.

Cuppan är halvsfärisk, foten är stundom av samma form men upp och nedvänd, stundom mera konisk, stundom ett tärningskapitäl, stundom en kolonnbas med hörnblad. Huvudkännetecknet är cuppans ornering: ett eller flera lejon smygande omkring eller rättare vaknande ut ur den grå, korniga stenmassan. Ornament av halvpalmetters eller palmetters form avsluta djurens svansar, spiralformade rankor utfylla ofta fonderna.

FIG. 33. DOPFUNT I CHADESSLEY CORBETT.

Hit höra bl. a.: Vinderslev, Vesterbølle, Kleitrup, Gjerning (alla i Viborgs amt), Stenild, Ullid

(i Aalborgs amt), Todbjerg (fig. 44), Gjerrild, Voldby, Veilby, Mørke, Verke, Tørslev, Gassum (i Randers amt), Foldby, Lyngaa, Skønning, Dover, Laarby, Venge, Bryrup, Adslev, Rye, Nørre Snede, Røgen (fig. 32, Aarhus amt), Sindbjerg, Raarup, Daugaard, Stenderup (i Vejle amt), samtliga hittills uppräknade inom Jylland. Dessutom Krogstrud samt Hornbæk i Fredriksborgs amt på Själland. Denna utomordentliga sammansvetsning av figural och arkitektonisk verkan bör i medeltidens ögon icke saknat sin bestämda religiösa betydelse. Vi ha ju flerstädes i andra länders funtkonst odjursframställningar och ha på ett par ställen tydliga uppgifter om att odjuren äro symboler för djävulen, vars fördrivande den utförliga exorcismen vid dopceremonien verkade.

FIG. 34. DOPFUNT I MUNKBRARUP. (Efter Sauermann.)

Just denna danska typs byggnad, den halvsfäriska skålen med stora figurer, är emellertid i äldre europeisk medeltid mera sällsynt. Den finnes i England och norra Frankrike, undantagsvis på andra orter. Den går möjligen tillbaka på en urtyp av metall, en väldig kopparkittel, under det att de mera utbredda cylindriska, fyrkantiga eller polygona typerna synas återgå på äldre träformer.

FIG. 35. DOPFUNT I EARDISLEY.

Danmarks politiska och kyrkliga förbindelser med England voro som känt under den äldre medeltiden mycket starka, särskilt under den dansk-engelska personalunionens tid på 1000-talet. Konst-

FIG. 36. DOPFUNT I ROSMOS. (Efter Storck.)

historien har flera exempel på förbindelsernas fortsättande på 1100-talet, och till dem höra givetvis »lejoncupporna».

Av engelska likartade kan funten i Chadessley Corbett (Worcesters, fig. 33) väljas för att beteckna utgångspunkten, som dock är så skild från de danska produkterna och konstnärligt så mycket mindre betydande, att det i detta fall icke kan vara tal om ett mindervärdigt beroende under det större landets konst. Talrika tympana i normannisk stil ha också tydligt samband med denna funtgrupp, t. ex. sydportalens i Cambes (Calvados, Normandie). Danska förutsättningar äro den starka volymälskande granitkonst, som vi känna redan från vikingatidens slut, t. ex. ur Jellingestenen och Aarhusstenen.

På tal om danska runstenar är det besynnerligt, huru de i regel ha en mycket mera massig karaktär än de svenska. De svenska äro i regel sirligare ristade, men själva materialet är en jämförelsevis tunn häll. Danskarnas runstenar ha en kubisk, plastisk verkan — som väl delvis förklaras ur flyttblocksmaterialet — men som också vuxit sig in i den nationella smaken. Det visa de lika massivt verkande 1100-tals lejonkittlarna, men även moderna granitskulpturer, såsom Dannevirksstenen eller Mylius-Erichsen-monumentet.

Med lejonkittlarnas cuppareliefer kunna både ur ikonografisk och stilistisk synpunkt sammanställas en mängd kyrkoexteriörer prydda med plastiska framställningar av lejon eller andra

odjur, såsom på Viborgs domkyrkas absid samt en rad absider inom denna byggnads aktionsradie, hvilka såsom jag i förra kapitlet visat torde tillhöra tiden c:a 1140—60; även västportalen å Vor Fru i Aalborg, vilken utpräglat anglo-normandiska skapelse väl icke kan sättas senare än århundradets mitt, och de skulpturer, som gjordes för Ribe-domens »Kathoveds-dörr», vars lejon enligt vår framställning i denna boks första kapitel tillhöra kyrkans första byggnadstid, alltså omkr. 1140; slutligen en mängd landskyrkoportalers tympana, vilka i regel utmärka sig genom att sakna fristående kolonner. Det är ju ganska besynnerligt, att den sirade täckstenen icke motsvaras av en kolonnsirad inramning av dörren. Men lejontympana och frikolonner synas, som vi förut sett, hart när utesluta varandra. I föregående kapitels försök till gruppering av portalerna ha vi förlagt de enklare infattade, ofta med lejonreliefer försedda ingångarna till ett tidigare skikt, i runt tal före 1165. Lejonkittlarnas ikonografiska paralleller skulle då också i runt tal ligga omkr. 1140—1165. För bestämmandet av det förstnämnda årtalet har jag ännu ett stöd.

FIG. 37. DOPFUNT I UTH. (Efter Løffler.)

Gjellerup granitkyrka i Jylland, daterad genom en inskrift 1140, är en så omsorgsfullt utförd byggnad, med så vackert huggna, ehuru enkla, kolonnlösa portaler, att den näppeligen kan anses representera en särskilt fattig kyrkotyp, utan tvärtom. Dess båda tympana

FIG. 38. DOPFUNT I VOER. (Foto. förf.)

sakna all figural smyckning. Endast ett kors. Då inga andra gränsstolpar bakåt finnas än denna kyrka, må hon tillsvidare gälla som gräns mellan en äldre bildlös och en yngre lejon-framställande tympanonart, och genom henne bestyrkas alltså såväl »*lejontympanas*» som »*lejoncuppors*» placering till efter omkring 1140.

En annan märklig landskyrka kan nämnas i detta samband, Øster-Starup, belägen just i samma del av Jylland som lejoncuppornas brännpunkt. Här finnas granitskulpturer i hög relief av lejon och drakar; lejonen ha, liksom funtarnas, palmettsvans, och skulpturen är av en pondus och kvalitet som är förvånande. Relieferna synas ha tjänat till infattningar för portaler, som enligt min uppfattning icke haft kolonner. Francis Becket har lämnat en förträfflig skildring av Øster-Starupskulpturerna[1] och sammanställt dem med Lunds kryptaskulpturer och Ribe domkyrkas relief med Korsnedtagningen, vilka båda sammanställningar involvera en datering till omkr. 1130—50. Detta motsäger icke mitt »c. 1140» som bortre gräns för lejonkittlarna.

I samband med denna märkliga skulpturgrupp måste nämnas tvenne sönderjylländska dopfuntar, vilkas utstyrsel berättiga dem att uppräknas invid densamma, i St. Johann a. F. och Munkbrarup

[1] I Kunstmuseets Aarskrift II, 1915.

FIG. 39. SILVERSKÅL FRÅN ÄLVKARLEBY. (Kliché V. H. A.)

(Kreis Flensburg), båda avbildade i Ernst Sauermanns arbete Taufsteine Schleswig-Holsteins (här ovan fig. 34). På vinglas formade cuppor burna av korta, med arkader dekorerade socklar äro drak- och lejonbilder i stort format skulpterade. Figurerna äro så stora, att de spränga cuppans gränser och med benen nå in på sockelns område. I likhet med vad Becket påpekat hos Øster-Starup-djuren, ha alla lejonen i Munkbrarup och St. Johann den egendomligheten, att deras underkäk icke kommer till synes.

Figurerna äro givna i ovanligt stor skala, cuppan tvingas att förlänga sig, underredet blir krympt. Dessa *lejondödare*-funtar måste liksom *lejoncupporna* räknas till den danska konstens triumfer. Figurmotivet i Munkbrarup är det tidigare 1100-talets älsklingsämne: den diaboliska makten i skepnad av ett lejon hotar att uppsluka människosjälen, Kristus framställd som en modig krigare räddar den hotade, liksom dopvattnet räddar den odöpte. — En engelsk motsvarighet till denna typ finnes i Eardisley, Herefords (fig. 35).

Som en ringare variant av lejoncuppa-gruppen framstå de funtar, å vilka lejonkropparna framställas i tunnare relief, ofta endast graverade: till exempel Färlöv (Ö. Göinge, Skåne), Gödelöv (Torna, Skåne), Elsted (Randers amt), Kousted, Rosmos, Hald (alla i Aalborg amt), Östvik (Färöarna).

Bland dessa är en attisk regelrätt sockel med hörnblad vanlig. Rosmos (fig. 36) har enkel tärningformad fot, men utmärker sig f. ö.

genom att sakna uttömningshål. Jag har påvisat att i Sverige denna egendomlighet uppträder tidigast omkr. 1200-talets mitt.[1] Det är antagligt att Danmark, som i så stor mängd importerade svenska funtar, följde samma regel, och Rosmos-funten ligger alltså tidigast omkr. 1250. Längre fram kan knappast en så fri från gotik uppträdande form dateras. Härigenom bestämmas dessa svagare efterklangar efter lejonkittlarnas mäktiga huvudgrupp till 1200-talets förra hälft. Om denna grupp erinras man inför en rad sönderjylländska, t. ex. Reisby (Kreis Hadersleben) och Düppel (Kreis Sonderburg — båda avbildade i Sauermanns arbete om funtarna i Schleswig-Holstein).

En annan variant låter lejonrelieferna skiljas åt genom vertikala repstavar. Hit höra bl. a. Uth (vid Horsens fig. 37), Torrild och Bryrup (Aarhus amt), Revning (Odense amt, Fyen), Kallundborg. Lika dessa äro Horsens klosterkyrkas funt och Aasums (på Fyen), vars cuppor dock äro lågt cylindriska med skrånande botten, skild genom en list och genom bestämd planskillnad — en cuppa-silhuett, som av andra skäl visar sig uppkommen under sent 1100-tal. (Den måste nämligen bero på det starka inflytandet från Gottlands funtar, där denna silhuett är regel, ett inflytande, som blir effektivt först i slutet av 1100-talet, varom närmare å sid. 54 ff.) Men även andra tecken tyda på denna gruppens sena datering. I den förekommer ett nytt formelement, höga smala palmetter infattade i hjärtformiga ramar. Dessa palmetter tillhöra en särskild påvisbar period.

Funtarna i Uth och Torrild ha en palmettornering på foten, som erinrar om den på Fjenneslev Kirkes tornbåge-kolonner, vilka väl liksom tornet böra dateras c. 1170 (Løfflers datering). Kallundborgfuntens dekor har helt och hållet övergått till dylik ornamentik av palmetter, både på cuppa och fot. Kallundborg kyrka grundlades omkring 1176 (jfr Løffler, Udsigt over danske Kirke-

[1] Die Steinmeister Gottlands, S. 203. Där visas, att de massiva dopfuntsbottnarna uppträda före år 1300 inom en till 1200-talets senare hälft hörande funt-typ.

bygninger, sid. 228). Liknande ornamentik förekommer även å några granitkvadrar, nu inmurade i Aarhus domkyrkas gotiska kor, men som ursprungligen med all sannolikhet tillhöra det i 1200-talets första år byggda romanska koret.[1] Denna ornamentik synes alltså tillhöra generationen c. 1170—c. 1200.

Till samma tid skulle även de palmettornerade cuppor höra, vilka samtidigt ha lejonframställningar.

Genom silhuettens form, fotens form och ornering, ävenså enskildheter i behandlingen av ornament och djur bringas dopstenen i Voer (fig. 38) i samband med lejoncuppornas huvudgrupp. Djuren äro dock här icke fritt löpande, utan ramade av medaljonger, i vilkas svicklar palmetter stå. Skålen gör ett intryck av mera förfinad konstnärlig omsorg, ävenså av metallarbete, och i verkligheten är den säkerligen kopierad efter en orientalisk metallskål. En liknande dylik är funnen i Sverige inom det bekanta Älvkarlebyfyndet (fig. 39). Detta är icke det enda fallet av direkt inverkan från orientalisk metallkonst å skandinavisk stenskulptur.[2]

* * *

De urgamla, särskilt i England och Frankrike tidigt belagda formerna av *kub* eller *cylinder* synas mig vara Danmarks äldsta typer. De så formade funtarna äro dock i regel av obetydligt konstnärligt intresse och lämnas därför här åsido. Vi övergå till andra med lejoncupporna i avlägset samband stående 1100- och 1200-tals-typer.

Omkring år 1170 börja, som vi sett, de lejonsirade cupporna ersättas av palmettdekorerade dopskålar. Detta är en övergång mellan den äldre typen med predominerande djurdekoration och den yngre med mera tydligt vegetativ ornering.

Cuppans form är bland dessa än halvsfärisk, än lågt cylindrisk. Det finnes så många skiftande arter inom gruppen, den bör ha

[1] Min åsikt om dessa kvadrars ursprung har vid muntlig förfrågan bekräftats av domkyrkans förnämsta kännare, professor Kampmann.

[2] Jfr Roosval, Dopfuntar i Statens historiska museum, sid 37.

FIG. 40. DOPFUNT I LYNGBY. (Efter Storck.)

haft en rätt långvarig livstid. Till 1100-talets slut torde åtminstone en del av de med halvsfäriska cuppor höra, vilkas silhuett ju är mycket nära överensstämmande med vissa lejonfuntar. De ha också, liksom vissa dylika, tärningkapitälformad fot.

Tydligt definierbar och till sin utbredning känd redan genom påvisning av Mackeprang och Sauermann är den i fig. 40 framställda sorten.[1]

Den tärningformade foten prydes ofta av lejon, som antyda att vår grupp i någon mån sammanfaller med lejoncuppornas. Vi skola snart se huru funtar längre fram bli uteslutande vegetativt ornerade. Denna grupp framstår genom lejonen som en övergångsform, och dess datum torde ligga omkring tiden 1160—70. Cuppan är, liksom lejonfuntarnas, bukig, dock icke så rent halvklotformig som de verkliga lejonkittlarna. Cuppans ornering bestrides av rankor i två horisontala, mest av repstavar begränsade register. Rankan har ett ovalt blad i grenvecken, och skotten bestå dels av palmettartade 3-flikiga system, dels av tandade utmed mittnerven hopvikta blad.

Enligt Sauermanns uttalande skulle denna typ, som i ett fåtal exemplar exporterats till Angeln i Sønderjylland, eljest finnas i Randers amt på Jylland samt å Fyen. Exportorten skulle vara Fyen. Jag förmodar, att snarare Randers amt och närmare bestämt trakten öster om Randersfjord var exportorten. Här finnes nämligen

[1] Sauermann, o. c. s. 64.

en lokal arkitekturskola, vars ornamentik nära överensstämmer med de berörda funtarnas. Det är den i Ørsted, Rimsø o. a. företrädda skolan, som jag längre fram sammanställer under stenmästaren Horþers verkstadsskylt. Jag håller för troligt, att han även skapat Lyngbyfunttypen, liksom även gravstenar utgått från hans verkstad.

FIG. 41. DOPFUNT I VILSLEV. (Efter Helms.)

Man observere, vilken lämplig exportort just trakten av Randersfjord ur geografisk synpunkt är. — Mäster Horþers arkitektur har av mig givits dateringen omkring 1160—90. (Se sista uppsatsen i denna bok!)

Hit höra bl. a. Vejlby (Randers amt), Hornsted (Randers amt), Melby (Randers amt), Karleby (Randers amt), Hamelev, Eggerslev, Lyngby (Randers amt), Hürup, Grundhof och Husby (alla i Sönderjylland) och Kjærisen i Odense Herred, Bars amt, samt Krønge och Thorslunde,[1] båda i Maribo amt.

Varianter uppträda på andra ställen. På Mors finnas sålunda en rad funtar med en låg rundbågsfris under den cuppan dekorerande rankan. Lem i Viborgs amt och Enslev i Randers äro rätt lika Horþers funtar men ha mindre bukig cuppaform. Detsamma gäller om Bregnede m. fl. på Fyen.

En med dessa *bukiga rank-funtar* parallell sort äro de *lågcylindriska* eller *bägarformiga rankcupporna*. Även här kan jag som exempel uttaga en namnad mästare, Hvicmanne, som ristat sitt Me Fecit på

[1] Har dock endast en ranka och konisk fot.

FIG. 42. DOPFUNTFOT I GRØNNING. (Foto. Chr. Hude.)

granit-dopkärlet i Aastrup på Falster (fig. 48). Brenderup, Fyen, står Hvicmanne mycket nära (nu i Nationalmuseets II avd.). På grund av frånvaron av ursprungligt uttömningshål förmodar jag, att Brenderup bör dateras in på 1200-talet, kanske till omkr. 1250. En bägareformad funt (fig. 49) visar, jämförd med Mevagissey i England, att engelska former även under 1200-talet hade inverkan på de danska. (Se avbildning vid innehållsförteckningen!)

* *
*

Att gottländska funtar importerats till Danmark är redan för ett par fall påpekat, nämligen rörande Aakirkeby på Bornholm och Schleswig-Holstein flerestädes.[1] Men listan kan utökas. Mästaren Hegwaldr är den tidigaste representanten för bevarad Gottlandsskulptur i Danmark. I Grønning, Jylland, är en dopfuntsfot ur hans verkstad bevarad, tyvärr fördärvad av modern överarbetning

[1] Jfr Wimmer, Døbefonten i Aakirkeby, och Sauermann, Die Taufsteine Schleswig-Holsteins.

(fig. 42; jfr fig. 50). Därnäst i ålder kommer mästaren med anonymbeteckning MAJESTATIS. I Skåne företrädes han rikligen; inom det nuvarande Danmark i Löjtofte. Mäster Sighrafr har som bekant skickat ett av sina rikaste arbeten till Aakirkeby på Bornholm, och S. Bends kyrka i Ringsted äger ett Sighrafskt ungdomsverk (fig. 43). Till Sørup och Borberg i Schleswig ha slutligen en Sighrafs efterföljare sänt sina arbeten.[1] Hela denna import av figurfuntar ligger omkr. 1140—1225, enligt den datering som de svenska funtarna på inre grunder erhållit. Exemplet av c:a 1140 (Grønning) är dock alldeles enstaka. Må vara, att ännu flera Hegwaldrfuntar importerats, men senare fördärvats på grund av sandstenens ringa motståndsförmåga mot människors vanvård, i varje fall tyder dateringen av *samtliga* övriga ovan anförda Gottlandsimporter — c:a 1170—c:a 1225 — på att importen av figuralfuntar hade sin egentliga krafts dagar först under de 30 åren å ömse sidor om sekelskiftet.

FIG. 43. DOPFUNT I RINGSTED.
(Foto. Chr. Hude.)

Inhemska granitkonstnärer ha naturligtvis rönt intryck av de rikt och prydligt sirade svenska arbetena. Bland sålunda påverkade anför jag exempelvis Vilslev (vid Ribe, fig. 41) och Eising (Ringkjøbings amt), som båda påverkats av Mäster Byzantios eller hans riktning, Nørre Lundelse, som stått under inflytande av Majestatis riktning, Egtved (Jerlev Her., Vejle amt), Taulov (Vejle amt), Braaby (Sorø amt), som äro påverkade av Sighrafs riktning.

I Sönderjylland kunna exemplen mångfaldigas, såsom avbild-

[1] Avbildade i Sauermanns anf. arbete.

FIG. 44. DOPFUNTEN I TODBJERG. (Foto. förf.)

ningarna i Sauermanns bok visar. Det gottländska inflytandet är icke påpekat av S., som dock riktigt insett den gottländska importens storlek och värde. Åtminstone elva funtar vittna där om Byzantios' eller Sighrafs inverkan på landets egen konst.

Vid tiden omkr. 1230 började figurfunten bli omodern på Gottland. Den orientaliskt pittoreska ymnigheten i fasaders och funtars utstyrsel på 1100-talet viker mer och mer under det följande seklet för en rent europeisk, tektoniskt kännande dekorationskonst. Vi ha sett samma smakväxling i Danmark: 1100-talets Kathovedsdør i Ribe och 1200-talets västportal. Den förra giver en mindre rik kolonnanordning, men en yppig figural skulptur: lejon vid kolonnbaserna, tympanon och gavelfält med mångfiguriga reliefer. Hos den senare en perspektivisk kolonnföljd, bärande en på samma sätt perspektiviskt avtrappad arkivoltserie, i tydlig logik motsvaras bärande och buret, och hela porten är som en framställning i sammandrag av hela kyrkans inre konstruktion med pelare och valv, skulpturen inskränkt till kolonnkapitälens blad. Vi ha på tal om Ribes och Viborgs aktionsradier sett, hur de äldre portalerna pyntades med repstavar, lejon eller drakar, under det att de yngre framför allt bemöda sig om kolonnpar, symboliska uttryck för stenbyggnadens kraftspel. Denna nya, mera tektoniska fantasi bemäktigar sig även funtarna. Redan i

ett eller annat sent exemplar av lejonkitteltypen möter spår av en tektonisk fantasi. En bladkrans infattar t. ex. cuppan som ett fjädrande hölster, det är en formtanke bekant från grekiska vaser, alltså från den tektoniska smakens ärkeland.

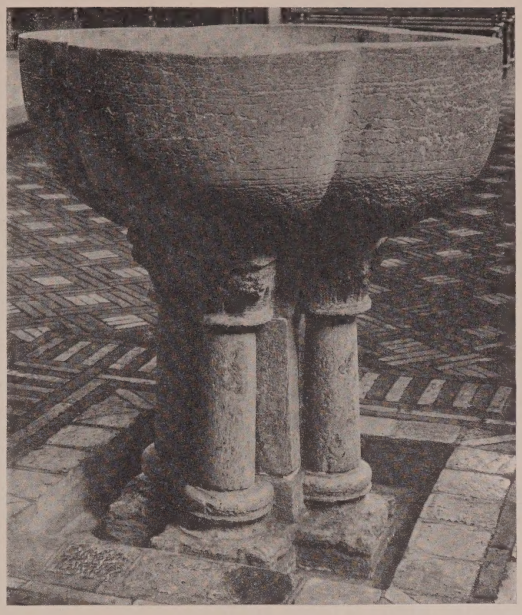

FIG. 45. DOPFUNT I HERLUFSHOLM. (Foto. Chr. Hude.)

På Gottland tar sig den nya teorien framför allt uttryck i figurlösheten. Det måtte förefallit de nya stenmästarna som naivt lekverk att översålla cupporna med figurer eller annat. I naken blankhet skola ytorna välva sig i spänstig kupform, vars växt ofta betonas genom stående bucklor, som på en melon. Icke ens en vegetarisk smyckning tåles längre.[1] Funtarna med rank-bård, som i Danmark äro så vanliga, äro en för Öst-Sveriges 12- och 1300-tal främmande sak.

Dylika odekorerade 1200- och 1300-tals gottländska funtar äro mycket vanliga i Danmark, där de uppträda i sina båda huvudtyper: musselcuppan och bägarecuppan.

Enl. dr. Mackeprang finnas åtminstone ett 40-tal gotska musselfuntar i Danmark, särskilt mycket på Laaland. Även i Slesvig är arten starkt representerad (utöver de nämnda 40). Bägarecup-

[1] Den vackra funten i Herlufsholm (fig. 45) hör troligen hit, men då jag ännu icke känner dess material, kan jag icke avgöra frågan om dess gottländska nationalitet. Den lär kommit till Herlufsholm först 1581, skänkt av Herluf Trolle, och det ligger alltså inom möjlighetens område att den tagits från det då danska Gottland, från någon av Visby ruinkyrkor. Av fotografien att döma äro både form och material gottländska.

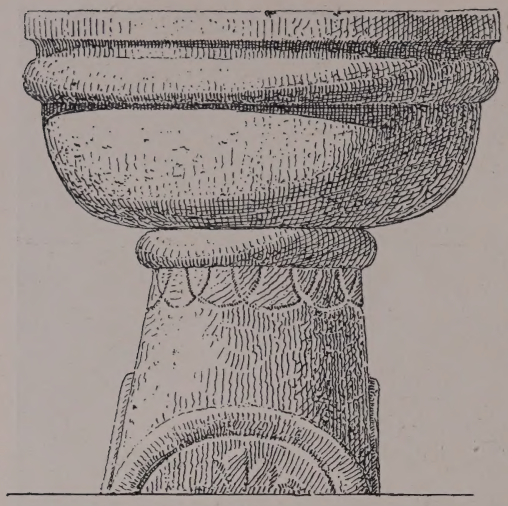

FIG. 46. DOPFUNT I BILLUM.

porna måste också vara mycket vanliga. Under en färd i trakten av Ringsted-Roskilde såg jag dessa gottländska produkter i den ena kyrkan efter den andra. Denna import ligger, enligt min datering av de gotska arbetena, på 1200-talet efter 1235 samt något in på 1300-talet. Ett viktigt bidrag till denna stora gottländska grupps datering lämnas just av en till Danmark importerad funt, vars fot nu är bevarad i Nationalmuseets II avd. och som bär inskrift med årtalet 1300.

Under inverkan av gottländingarnes produkter tillverkas nu inhemska granitfuntar (t. ex. Billum nära Ribe, fig. 46). Helms' datering av denna, 1200-talet, överensstämmer med vår gruppering.[1] Rankfuntens tärningsbas har fått en hög hals, påminnande om de gotska funtarnas proportioner, jfr fig. 47. Hit höra vidare Kalslund (avb. Helms o. c. pl. 21), Ovtrup, Sneum och Sønderbork, alla publicerade av Helms i hans Tufstenskirker och av honom ansedda som senromanska, liksom Billum. Den konstant förekommande inskärningen i cuppans profil strax under brädden understryker sambandet med de gottländska musselcupporna, där denna detalj är ofrånkomlig.

Dessa mer eller mindre regelbundet halvsfäriska och odekorerade cuppor kännetecknа mångfaldiga funtgrupper inom hela Danmark, som det här icke kan bliva fråga om att uppräkna. Deras former synas vara barn av förbindelsen mellan äldre nationella

[1] Helms, Danske Tufstenskirker Pl. 48 s. 154.

enkla 1100-tals-typer och gottländska importfuntar.

Besläktad med den gottländska musselcuppan är den vackra dopstenen i Tikjøb (norra Själland), som likväl genom sin nära överensstämmelse med engelska funtar i Great Kimble o. a.[1] måste betecknas som engelsk import. (Se avb. vid förordet!)

Till den gottländska importen höra också några exemplar av den typ som jag iakttagit i Fröjel kyrka på hem-ön och som från ön exporterats bl. a. till orter vid Weichsel.[2] En senare utveckling av denna typ förekommer i danskt material bl. a. i Egby kyrka på Själland.

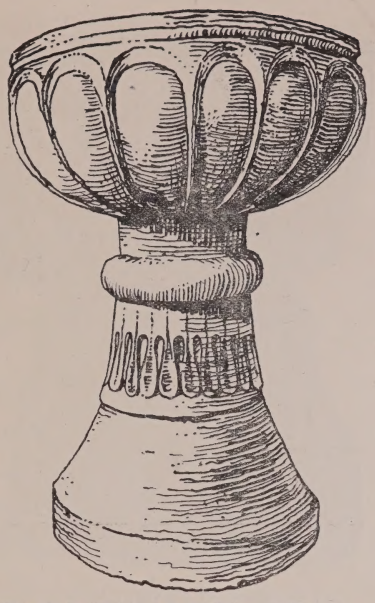

FIG. 47. DOPFUNT I HANGVAR, GOTTLAND.

Angående nyare tidens funtkonst, som i Danmark frambragt många goda former, särskilt under Christian IV-stilen, skall här icke bli tal. Jag vill endast fästa uppmärksamheten på nyare tidens placering av medeltidsfuntarna. De stå nu i allmänhet i korets nordvästra hörn. Jag har i Rimsø, Randers amt, sett ett dokument för tiden angående denna flyttning från den ursprungliga västliga uppställningen. Det är ett funtlock, platt cirkelrunt, prytt med två inskrift-cirklar, av vilka framgår, att locket tillverkades 1587 och att funten då ännu stod i tornet, alltså längst västerut. Först 1686 bröts denna urgamla kristna sed. (Se avbildningen fig. 56 å sid. 73!)

I det svenska inventeringsverket framkomma nu småningom vittnesbörd om motsvarande händelses datum i Sverige. Angående Martebo på Gottland vet man: »1687 ehr funten eller döpstenen förflyttat — — — ifrån sin sthen nedhan i Lågkyrkan up

[1] Avb. i Roosval, Die Steinmeister, Stockholm 1918, s. 25.
[2] Jfr Kult och Konst 1908 sid. 102.

FIG. 48. DOPFUNT I AASTRUP.
(Foto, Chr. Hude.)

till Prädicho stolen» — (Sveriges Kyrkor, Gottland, I, 85). Överensstämmelsen i tid är här slående. I Stenkyrka skedde flyttningen dock först på 1870-talet, i Lummelunda troligen redan 1628 o. s. v. Vi gå här icke in på utnyttjandet av hela det redan föreliggande materialet i denna såväl konst- som kulthistoriskt högintressanta fråga.

Se vi tillbaka på denna översikt av Danmarks baptismala huvudtyper, så framstår som huvudresultatet ur kvalitetens synpunkt kännetecknandet av den nörrejyllandska magnifika 1100-talsskapelsen *lejoncuppan* (fig. 32 o. 44) och den sønderjyllandska motsvarigheten: *lejondödaren* (fig. 34). Båda typerna äro berättigade till en plats i den internationella konsthistorien. Båda äro, även om deras genesis, liksom all konsts, uppvisar främmande rötter, dock verkligt nationella.

De växa ur den danska markens granitblock, den kraft, varmed deras form koncipierats, äger något av flyttblockens egen av årtusenden modellerade fyllighet. Själva granit-tekniken är nationell. Ingen annanstädes i Europa kan en så oförskräckt behandling av det svåra materialet påvisas. Det är vikingalynne i denna makt att kuva det hårdaste motstånd. Det är också uppenbar vikingatidstradition i motivvalet: lejonen som växa ur massan och helt täcka den med sina ringlande manar och med svansar som grena sig.

Jämte denna mäktiga skapelse äro övriga typer konstnärligt betydelselösa, även om varje funt i och för sig är en värdig kyrkomöbel, icke minst genom sitt ädla material och den med detta följande tunga massiva formen.

FIG. 49. DOPFUNT I FAXE (Foto. Chr. Hude.)

Sammanställas våra resultat med de svenska, se vi på 1100-talet den danska lejoncuppan som en parallell och kontrast på en gång till den svenska Hegwaldr-typen. Huvudmotivet i bådas dekorering äro odjursframställningar, i vilka båda utan tvivel inlade en symbolisk mening: bestierna äro bilder av Dyabolus, från vilken Ordet och Vattnet frälsar. Men de danska lejonen stå i storfigurig relief runt cuppan, de svenska som karyatider under densamma. Båda ha starka samband med äldre nationell konst, men på ytterst olika sätt. I dansken kvarleva som sagt mest forntidens massiva former: Jellinge-stenens volym, Aarhus-runstenens pyramidartat tjocka massa. I svensken är minnet av forntidens sirliga ornamentik mest i ögonen fallande. Flätverkets kapriciösa bukter förvandla sandstensblockets yta till en textil skapelse, översållad med broderier, applikationer, snörmakerier.

Med genialisk säkerhet har Jylland funnit den form, som passade dess material, och Gottland sin.

I trots av sina egna goda produkter voro jutarne fyllda av beundran för de gottländska produkterna och dessa senares ovedersägliga överlägsenhet i uppfinningens ständiga nyhet och rikedom gav dem en chance i tävlingen med de något enformigt upprepade lejoncupporna. De senare ha emellertid bättre än de gottländska importvarorna bestått århundradenas påfrestning. Det usla tillstånd, vari det enda jylländska exemplet på Hegwaldr-

konsten befinner sig, ger oss en fingervisning om, att där måtte funnits mera av gottländsk sort som gått till spillo. De många efterbildningarna efter gottländska figuralfuntar vittna ju också om ett större antal importer, än det nuvarande beståndet har att uppvisa. Ur konstnärlig synpunkt äro de mindre glädjande. De visa också det konstnärliga misstaget. Ett arbete som Vilslev-funten är intressant nog, men går som kvalitet ju aldrig upp mot de rika Byzantios-cuppor, som den imiterat, ej heller mot den äldre och äkta danska dopkonstens *lejonkittlar*.

Rank-funtarna i Danmark ha en fullt tydlig motsvarighet i en del av Sverige: Västergötland, detta västdanskt-västsvenska samband anade vi redan genom förekomsten av lejoncuppor i blygsammare former och i undantagsfall i Västergötland, se Roosval, Dopfuntar i Statens Histor. Museum, sid. 23. Men trots sambandet, som ofta sträcker sig ända till material-likhet, äro de nationella särdragen klara. I Danmark uppträder den vegetativa rankan tidigare än i Sverige, där det geometriska ornamentet segt kvardröjer. Svensken motsätter sig naturalismen, om jag får begagna detta uttryck om 1100-talets stiliserade bladrankor. Observera att samma differens uppträder inom 1100-talskonstens djurvärld. I lejoncupporna ha vi relativt naturliga lejon; i Hegwaldr-funtarna fabelväsen, vilkas läppar växa ut och skäras sönder till geometriska flätade ornament. Detta är en egendomlighet i svensk smak, som är djupt rotad och stärkt bl. a. genom våra orientaliska förbindelser, såsom jag på ett annat ställe visat. Ett stycke in på 1200-talet blir den vegetativa rankan även härskande i de västsvenska rankfuntarna. Europa har då, men först då, segrat över den gamla orientaliskt-svenska smaken.

Betrakta vi den stora massan av senmedeltida stenfuntar i de båda länderna, så blir bådaderas konstnärliga spänstighet med tiden allt mindre. Företagsamheten är dock störst i Sverige, där på 1200-talet den eleganta, men alltför ymnigt reproducerade musselcuppan varierar i skiftande former och färger och erövrar öster-

sjöbäckenets länder. Sverige är dessutom icke blottat på nya individuella typer under denna tid, t. ex. Fröjel, som egendomligt nog låter det orientaliska elementet leva upp igen och som gör lyckad propaganda även i Danmark. Dess djurformer äro mera persiska än europeiskt gotiska. Och till dylika lyckliga nyskapelser höra funtarna med flätad skaftvulst i Uppsverige från reformationstiden, en företeelse så gammaldags, att man skulle tro den stå i omedelbart samband med 1100-talet. I denna typ ligger ett värdefullt vittnesbörd om svenskt konservativt formlynne.

Danmarks insats i den senmedeltida baptismalkonsten ligger nu i bronsfuntarnas område, vilket ligger utanför denna betraktelse.

FIG. 50. DOPFUNT I VÄNGE, GOTTLAND, AV MÄSTER HEGWALDR.
(Efter Roosval, Die Steinmeister.)

PARALLELLER TILL GOTTLANDS-MÄSTAREN BYZANTIOS

Dopfuntarna ha redan lärt, att Danmark varit ett av den gottländska konstens bästa exportområden. Därtill kommer, att en sydsvensk forskare, O. Rydbeck, betecknat den i Skåne på 1100-talet verksamme skulptören och arkitekten Carl Stenmästare som gottländsk och därigenom fästat uppmärksamheten på de gottländska konstnärernas betydelse för den sydskandinaviska arkitekturen.

Carl Stenmästare har även huggit funtar. Hans verksamhet är alltså, betraktad i samband med en mängd från Gottland kända fakta, om vilka mera strax, bevisande för att funtskulptörerna samtidigt sirade kyrkor. Det är troligt, att de i regel kunna betraktas som byggnadskonstnärer för småkyrkor, även om det icke är bevisat. Nu är Gottland fattigt på kyrkor från den rikaste funttiden. Det är egentligen, när funtindustrien börjar att dala — omkr. 1200-talets förra hälft — som arkitekturminnesmärkenas stolta rad vidtager. Det är dock bekant, att stenkyrkor funnits förut, men rivits för att ersättas av gotiska eller senromanska, och att man bland de rivna kyrkornas rester återfinner fasadskulpturer av funtmästarnes händer. Just i övergången mellan de båda åldrar jag nämnt, som skulle kunna kallas för »Funtåldern» och »Arkitekturåldern», finnes en tidsyta, inom vilken både figurala funtar och figurprydd arkitektur är förenad. Och å denna tid, omkr. 1225, överensstämma fullkomligt arkitektur- och funtskulpturer. Då dekorerar samme stenmästare omväxlande en cuppa i Fole och ett tympanon i Havdhem. Från ett ännu äldre skede är det som

sagt endast genom bibehållna arkitektur*fragment* klart, att funtmästarens konst givit fasaderna deras karaktär. Men dessa fragment äro av framstående art. Jag tänker på mäster Byzantios' arbeten i Vänge m. fl. kyrkor, mäster Majestatis' i Hablingbo o. s. v. Dessa fakta berättiga till antagandet av en utbredd, rikt sirad gottländsk 1100-talsarkitektur, som genom sina socklar, friser, portalbordyrer och fönsteromramningar icke gåvo funtarnas prydnad efter i linjerytmik, sinnrik ornamental flätning eller roande berättarekonst.

Då nu den gottländska funtskulpturen, som vi nyss sett, radierat även mot Jylland och danska öarna, ha vi rätt att där även söka efter arkitektonisk skulptural sirning av gottländsk art — en uppgift, som är dubbelt lockande, emedan Danmark konserverat sin 1100-talsarkitektur ojämförligt mer än icke endast Gottland, utan hela det övriga Skandinavien. I stort sett är hela det danska förrådet av landskyrkor liksom dess mest berömda domkyrkor naturstensbyggnader från 1100-talets senare hälft. Detta är den övervägande meningen bland danska lärde: ang. Jylland säger Mackeprang (i Aarbøger 1914 s. 95, 96): »opførte i Løbet af 12. og Beg. af 13. Aarh.» Helms hade dock en annan åsikt, men säkert ohållbar.

Vid första överblicken synas landskyrkorna ensartade och långtrådiga. Det förefaller, som om på Danmarks landsbygd sällan funnits den konstnärliga äregirighet som på Sveriges, vilken lyfter den svenska landskyrkan till ett helt annat plan än den vanliga nordeuropeiska bykyrkan.

Men sålla vi »den stora grå massan» (Mackeprangs uttryck i Aarbøger 1914), så kan jag *dels* — såsom av Helms och Mackeprang i Tufstenskirker, resp. i Aarbøger och Architekten samt av mig i föregående kapitel om Ribe och Viborg utförts — konstatera små grupper, som solat sig i domkyrkornas glans och som fått impressioner därav i form av artikulerade absider eller perspektivportaler; *dels* framträda andra grupper av stort intresse, men som endast med svårighet låta sig ställas i samband med domkyrkorna.

FIG. 51. GJØRDING KYRKA, JYLLAND. ÖSTRA FASADEN. (Foto förf.)

Jag rör mig nu uteslutande på Jylland. De intressanta jylländska kyrkor jag närmast avser äro alltid (eller ha ursprungligen varit) tornlösa — »kullkyrkor» heter det på både svenska och danska — med smalare rakslutet kor, *eller* absidförsett. Deras portaler äro i regel kolonnlösa, men dock rikt sirade genom omgivande reliefer, ibland endast genom tympanonfält. Reliefernas

FIG. 52. GJØRDING KYRKA, JYLLAND. VAPENHUSET MED DEN URSPUNGLIGA SYDPORTALENS TYMPANON. (Foto förf.)

motiv äro fabeldjur, i mindre antal människofigurer samt bandflätning, palmetter, rankor med halvpalmetter, rosetter, repstavar. Överallt slå mig släktdrag med 1100-talets gottlänningar i ögonen.

Vi anföra här utan alls något anspråk på fullständighet ett antal av dessa gottlandiserande kyrkor, grupperade på grund av

FIG. 53. HOGRÄN KYRKA, GOTTLAND. SYDFASADEN MED INMURADE ÖVERSTYCKEN FRÅN EN ÄLDRE KYRKAS FÖNSTERÖPPNINGAR. (Foto förf.)

deras släktskap med de gottländska huvudmästarne, och börja med Anonymus Byzantios' anförvanter.

Gjørding kyrka, som ligger ett par mil norr om Ribe, består, utom av ett senare tillkommet tegeltorn, utav långhus med smalare rakslutet kor, vars ytor klädas av omsorgsfullt huggna granitkvadrar. Sockeln är ovanligt rik; som dubbel attisk har den karaktäriserats av Helms. Det är dock en säregen attisk profil å koret; där den blivit fullständigast genomförd, har den en *uppåt* riktad rundstav med innanför denna liggande hålkäl som översta lem. Denna sockel är i sanning abnorm och irrationell, och det är obegripligt, att icke den uppåtriktade staven sprängts bort av vinterfrosten. Sockeln är mera lik en infattningslist på en vertikal yta. På det sättet är verkligen samma profil nyttjad i en nischomramning

på en gottländsk 1100-talskyrka, Hogrän.[1] Gjørdings lilla rundbågiga korfönster (fig. 51) är ornerat på sin massiva täcksten med en bågen följande rundstav, utgående från dubbel-dynformade små baser och upptill dekorerad med en akroterieliknande palmett, vars ögleformade skaft bildar en snara omkring rundstavens hjässpunkt. Denna företeelse är överensstämmande med ornament å nyssnämnda Hogrän kyrka, relikter från en äldre kyrka, nu inmurade i den gotiska kyrkans sydfasad (fig. 53). Två rikt dekorerade rundbågigt utskurna fönstertäckstenar äro där anbragta över huvudportalen samt över ett spetsbågigt fönster. En tredje något enklare sitter mellan dessa. Dess ornering är absolut lik Gjørdingstenens. Dock finnas inga baser som utgångslägen för rundstavarna. Dylika – i Hogrän närmast tärningskapitälformade — finnas däremot å stenen längst till vänster å fig.53, vars ymniga druvklasar erinra om denna gottländska skolas italienska ursprung. På kyrkan i Gjørding är sydportalen tyvärr icke bevarad, men dess täcksten är utan tvivel den som nu pryder vapenhusportalen och som i rikare växling upprepar korfönstrets motiv (fig. 52). Den här uppträdande flätningen av snörliknande stavar är särskilt känd från Hegwaldrs verk, men återvänder sporadisk även i andra 1100-talsskolor. Inom Byzantios' gottländska verk finnes den visserligen icke. Dock påminner ornamentets hållning om Byzantios. Det är hans karaktär. Den mjuka buktande oregelbundna Hegwaldr-flätningen (t. ex. i Ganthemfunten, fig. 54) är här utlinjerad med samma precision, som överhuvudtaget alla Hegwaldr-funtarnas huvudformer *rectificeras* hos Byzantios. En på Byzantios fotande funtskola (Fabeldjurgruppen eller »Bestiarius'» verk) uppvisar en dylik »rectificerad» flätning, påminnande om Gjørdingstenen.[2] Flätade kors av samma utseende som Gjørding-

[1] Samma uppåtriktade rundstav har Snejbjærg, Hammerum Herred, Ringkjöbing amt: en efter min mening om Gjellerup erinrande kyrka, som bör dateras efter denna, alltså c. 1140.

[2] Jämför funten i Stora Åby, Östergötland, behandlad och avbildad i förf:s uppsats i En bok om Östergötland utgiven av Alice Trolle.

FIG. 54. DOPFUNT I GANTHEM. GOTTLAND.
(Foto Antikvar.-topogr. arkivet.)

portalens vänstra finnas å Vätes fasad (Gottland) bland de där inmurade relikterna av en kvaderstenskyrka utav samma skola som Hogrän (Byzantios).

Det inre är som vanligt i danska landskyrkor karaktäriserat av ett flackt trätak från nyare tid. Huruvida kyrkan ursprungligen haft öppen takstol eller ej kan jag icke avgöra, men det är möjligt att en noggrann undersökning av rösten och takstolsvirke kan bringa något i dagen. I triumfbågsröstet såg jag tuffsten, men vet icke, huruvida detta material här var primärt eller icke.

Gjørding är i sin belägenhet tätt vid Ribe, mitt i ett centrum av Ribe domkyrkas tydligt tecknade avkomlingar, en överraskning. Den står totalt främmande för stiftskyrkan och dess släkt. Det hjälper icke att den vördnadsvärde Jakob Helms, som var en verklig erövrare på sin älskade katedrals vägnar, även fogar in Gjørding under Ribes inflytande. Palmetten »vækker», säger han (Tufstenskirker s.102), »Erindringer fra Oldtidens Kunst i Syden», vilket egendomliga, alldeles riktigt iakttagna förhållande förklaras sålunda, att »af og til kan der paa en Granitkirke ude paa Landet i Ribe-Egnen møde os en ornamental Skulptur, som paa en levende Maade vil minde om det Slægtskabsforhold, hvori ogsaa disse Kirker igennem Ribe Domkirke og de ældre romanske Kirker ved Rhinen som Mellemled staa til Oldtidens klassiske Kunst». Nej,

Ribe har tillräcklig heder ändå av sin aura, Gjørding hör icke dit. Det är *Gottlands* klassiska konst hon reflekterar, som visserligen i sin ordning i detta fall beror på italienskt inflytande, men som utbildats självständigt på ön.

Den mest motsvarande gottländska företeelsen är, som vi sett, mästaren till Hogrän, Anonymus Byzantios, verksam enligt min datering c. 1150– c. 1185.

FIG. 55. HOGRÄN KYRKA, GOTTLAND. NISCH VID KORPORTALEN, REST AV EN ÄLDRE KYRKA. (Foto förf.)

Nu ger Gjørding-kyrkan själv, betraktad med hänsyn till sitt geografiska läge, möjlighet till datering. Att en landskyrka så nära Ribe och varå så ovanligt mycken omsorg och kostnad nedlagts, skulle kunnat uppföras utan hänsyn till stiftskyrkans nyss uppbyggda eller under arbete varande former är endast som ett mirakulöst undantag tänkbart. Här finns ingen absid, inga perspektivportaler, avvikande listformer, helt avvikande ornamentik. Till ett senare århundrade än 1100-talet kunna dessa flätade ornament icke föras, och något sådant har väl av ingen tänkts. Kyrkan måste alltså ha byggts före Ribes absid. Jag har förut sökt bevisa — utan en tanke på Gjørding — att Ribe-absiden, icke blott den nuvarande utan även den ursprungliga, icke kan vara äldre än omkr. 1160. Alltså är Gjørding äldre än omkr. 1160. Gjørding, som å ena sidan är parallell till Byzantios, alltså 1150—85, å andra sidan nu tvungits

bakåt till före cirka 1160, måste följaktligen dateras omkring 1150-talet.

På *Brøndum* Kirke i Skads Herred, Ribe amt, finns en detalj, vilken, såsom redan Helms påpekat,[1] står i samma grupp som Gjørding, en fönstertäcksten, ornerad likt den nyssnämnda korfönsterstenen, men något rikare. Kyrkan har av Uldall i Aarbøger 1896 förts till den första gotikens tid, men en dylik datering gäller tydligtvis, enligt vad Storcks uppmätning i »Jydske Granitkirker» visar, endast sekundära delar. De små stjälkar, som här växa ut från rundstavarnas baser, kunna jämföras med de rika grenar, som på motsvarande sätt uppträda på två av Hogränstenarna. Här bör också tilläggas, att den dubbla vulst, som utgör stavarnas bas i Gjørding, tydligtvis har sitt ursprung i en form som synes å en nischomfattning i Hogrän (t. v. om sånghusdörren): en vulst på ett upp- och nedvänt tärningskapitäl. Å denna vackra nischomfattning (fig. 55), vilken genom sin yppighet måste betraktas som det mest kompletta och vederhäftiga specimen på detta slags gottländska dekor, se vi också den tekniska egendomligheten att blocket upptill är triangelformigt skuret, något som överallt iakttages i de nu nämnda danska exemplen. En annan teknisk egendomlighet: att reliefens fond är urholkad endast tätt intill staven eller palmetten för att sedan åter höja sig till främsta planet, återfinnes såväl i de nu nämnda danska stenarna som i de enklare gottländska.

Vesternykirke, i samma Skads Herred och Ribe amt, är bättre bibehållen. Den ursprungliga planen synes bestå i rektangulärt, rakt avslutat, smalare kor. A detta är en prydlig fönsteromfattning bevarad, av ovanlig form, smal tillplattad oval, sirad med en rundstav med två knutar och i knutarna liksom instuckna halvpalmetter, detaljer alltså, som funnos i Brøndum. Den ovala formen har givit anledning till alltför sen datering av kyrkan. Traps Danmark säger: i slutet av 1200-talet. En viss förvantskap med den rhenska övergångsstilens fantastiska fönsteröppningar har

[1] Danske Tufstenskirker s. 102.

väl varit anledning till denna förmodan. Jag tror formen bör förklaras på ett annat håll. Ingenstädes i de hithörande svenska områdena — Byzantios' verksamhetsfält i Skåne och å Gottland — finnas visserligen dylika öppningar bevarade, men väl i hemlandet för den arkitektur, som Byzantios representerar: Lombardiet. På Chiesa della Trinità i Castellazzo Bormida finnes ett både upp- och nedtill rundat fönster (avb. av Venturi). Jag medgiver, att dettas ursprunglighet borde bevisas och att exemplen ur den lombardiska konsten borde vara flera. Men även i den armeniska arkitekturen, som möjligen har något att göra med Byzantios — den frågan är visserligen ännu olöst — finnas runda småfönster. Slutligen visar en tredje tidig arkitekturgrupp, som influerat Jyllands 1100-tal, också runda småfönster: den anglo-normandiska. Det synes alltså onödigt att avvakta den rhenska övergångsstilens sena uppträdande för att runda småfönster skola anses tillåtna på Danmarks kyrkor.

FIG. 56. DOPFUNTSLOCK I RIMSØ, RANDERS HERRED. (Foto förf.)

ANFÖRVANTER TILL BESTIARIUS, LEJON OCH GRIPAR SOM HELGEDOMENS VÄKTARE

I vissa kyrkor i Randerstrakten ha vi observerat djurtyper i släkt med Orienten och med gottländska ur Anonymorum Byzantios' och Bestiarius' verk, anordnade på ett sätt, som erinrar om Fardhems sånghusdörr på Gottland, ett Hegwaldr närstående arbete (fig. 60). Den lilla Fardhemsportalen saknar alldeles kolonner, men flankeras i stället av reliefer, bland dem en med bilden av ett lejon.

Denna anordning, som troligen varit vanlig på Gottland, ehuru nu Fardhem är det enda kvarstående exemplet, är ibland de talrikt bibehållna jylländska 1100-talskyrkorna ymnigt förekommande, särskilt i östra delarna.

Hit hör Grinderslevs klosterkyrka i Sallingland, vars välbevarade korportal har karmstenar med lejon och grip av synbarligt orientalisk ras. Många orientaliska förebilder, som skulle kunna tänkas, äro välbekanta, särskilt från stoffer. Närmare till hands ligger att visa på den gottländska stenskulpturskolan, som vi redan sett vara i kontakt med Danmark och där från 1100-talets mitt och in på 1200-talets början djur av denna ras voro ytterligt vanliga. Jämför exempelvis Svanshals-funtens djur (Östergötland, fig. 58),[1] deras högvälvda bröst och kraftiga ben! Portalens täcksten är huggen i form av ett insänkt lunett-fält, vari ett ringkors

[1] Jfr förf:s uppsats »Om fabeldjursfuntar» i »En bok om Östergötland», utg. av Alice Trolle, s. 62.

i relief. Ringkorset är i Skandinavien särskilt känt som en gottländsk företeelse, men är dock ett så pass commune bonum i Europa, att jag icke fäster något bevisande avseende på detsamma. Med anledning av Grinderslevs rikt smyckade absid har Mackeprang framkastat att den kunde vara beroende av Viborgs domkyrkas absid. Jag förmodar snarare ett samband med Lund: det låga arkadregistret med varje fack täckt av två bågar motsvaras fullkomligt av Lundabsidens nedre register. Sambandet med Lund kan gott ha inneburit samband med gottlänningar, eftersom dylika uppenbart tillhört domkyrkohyttan. I bägge fallen följer en datering, som gott harmonierar med ett samhörighetsförhållande till den gottländska Byzantios-kretsen (fig. 57).

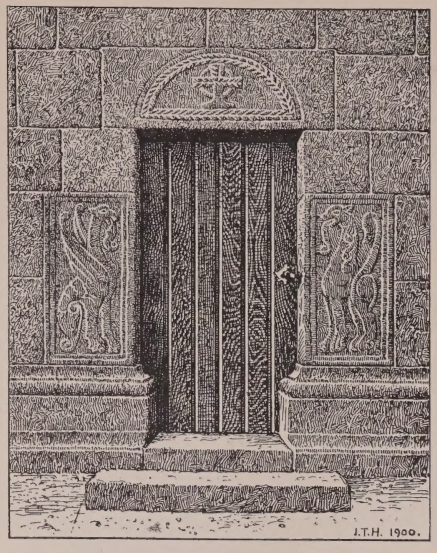

FIG. 57. GRINDERSLEV, JYLLAND, KORPORTAL. (Efter Trap.)

Hit hör också *Rom*, Skodsborg Herred, Ringkjøbing amt, genom sin rakt täckta korportal med tvenne skulpterade karmstenar, vardera med lejon (fig. 60). Kyrkan har absid med tre runda fönster. Den är uppmätt i Storck, Jydske Granitkirker pl. 28—30.

Ävenså *Stjær*, i Framlev Herred, Aarhus amt (fig. 59), vars ena karmsten visar ett lejon, den andra Simsons lejonstrid, därmed angivande samtliga dessa odjurs betydelse: den lurande onda makten, som Guds stridsmän ha att bekämpa, samt *Hasle*, Hasle Herred, Aarhus amt, och *Tulstrup*, Gjern Herred, Aarhus amt. I de båda sistnämnda äro enskilda skulpterade stenar bevarade, som ursprungligen varit sidostycken till portaler, å den förra två lejon, å den senare Sankt Mikael som drakdödare.

FIG. 58. DOPFUNTEN I SVANSHALS, ÖSTERGÖTLAND.

Jag förmodar att Stjær är senare än Grinderslev och Rom, eftersom där insmugit sig ett nytt motiv, påvisat å daterbara småkyrkor vid 1100-talets slut: kolonner. (Kolonnportalens sena uppträdande framgår av kapitlen om Ribe och Viborgs domkyrkors aktionsradier.)

Laasby kyrkas portal (fig. 61) bör även här nämnas. Dess primitiva figurer — i tympanon Daniel i lejongropen, å karmstenarna bl. a. Sigurds drakstrid — ha ingenting att göra med Bestiarius eller Byzantios, men föra dock på två vägar tankarna till Gottland. Där finnas några reliefer ur Hegwaldrs skola med djur och figurer infattade i kretsar. Relieferna äro nu inmurade å baksidan av Rone kyrkas altare. Måhända ger Laasby en antydan om deras ursprungliga syfte. Fardhemsportalen visar ju att figurerade karmstenar äro tänkbara inom Hegwaldrs krets. På Gottland har också tillverkats en annan dörrinramning med Sigurds-motivet: Guldrup stavkyrkas, enligt Ekhoffs fyndiga tolkning.

Ett av Jyllands starkaste konstverk, *Österstarups* portaler, hör också hit, ehuru jag genast måste tillfoga, att den icke synes ha något som helst med gottlänningarne att göra.

Francis Beckett har med öppen blick för dessa skulpturers konstnärliga och historiska betydelse inrangerat avgjutningar efter dem i Kunstmuseets Abstøbningssamling och skrivit en värdefull artikel om dem i Kunstmuseets Aarsskrift.[1] Dessa å ömse sidor

[1] II, Köpenh. 1915 s. 200.

om en dörröppning anbragta lejonstrider och människoätande lejon utgöra till motiv och placering en motsvarighet till Grinderslev o. d. Men skulpturen är av en annan värld. Icke den byzantiniserande tunna, på konturernas värde flytande arten, utan en fyllig, verklig plastik, vars värde till stor del ligger i det kubiska. Beckett har med goda skäl sammanställt dem med Ribe domkyrkas granitskulptur, samt även med Lunds kryptas bekanta Simsonskulpturer, och därigenom vunnit dateringen 1100-talets förra hälft. Jfr ovan.

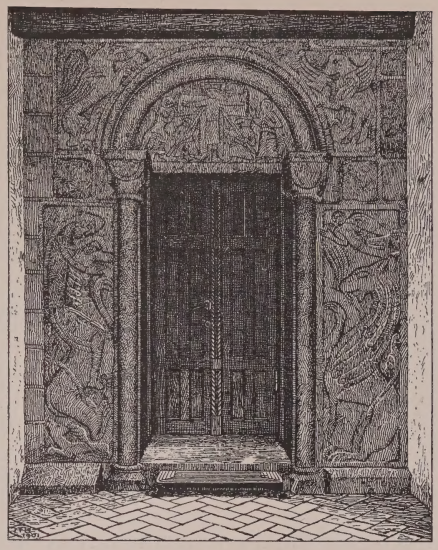

FIG. 59. STJÆR KYRKAS PORTAL. (Efter Trap.)

Härigenom synes man komma nära ursprunget till denna portaldekorering: karmstenar med skulpturer, vari gärna lejon i starkt upphöjd relief förekomma. De förefalla liksom Lunds och Viborgs berömda portaler vara en lombardisk företeelse. Hur ofta äro icke 1100-talsportalerna i Verona, Pavia o. s. v. beledsagade av sidoreliefer. Visserligen uppträder lejonkampmotivet särskilt gärna som bärare av de framförställda kolonnerna. Men detta tyckes vara ett något senare stadium. Ursprungligen äro djurbilderna bundna i murens massa, såsom i den fig. 31 avbildade fasaden av San Michele i Pavia. På en portal i Meran (Tyrolen), som efterbildar S. Michele, ha odjursrelieferna, vilka i Pavia breda sig över hela fasaden, koncentrerat sig intill portalens sidor; alltså har man här nått fram till samma program, som vi sysslat med i Danmark och Sverige.

Men även om dessa exempel visa på möjligheten för motivets vandring från Lombardiet till Skandinavien, så är det dock vid

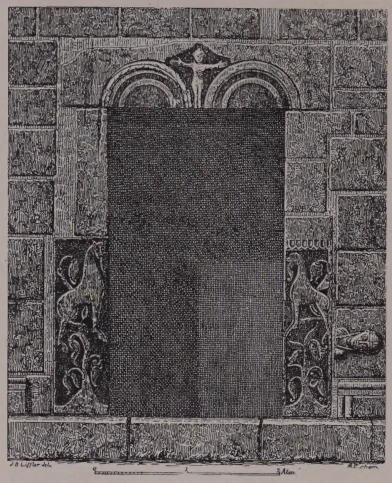

FIG. 60. ROM, JYLLAND. (Efter Trap.)

närmare betraktande uteslutet, att detta varit den enda vägen. Portalodjuren äro nämligen brukliga i långt tidigare tid än vad de nu anförda stenrelieferna visa: på stavkyrkorna. Se på Urnes,[1] vars ingång vaktas av en iriskt stiliserad lejonrelief. Urnesgruppen dateras i Dietrichsons senaste arbete, Norges Kunst i Middelalderen, 1906 s. 59, till c. 1100, av andra forskare till 1000-talet. Alltså säkert äldre än den lombardiska influensen på stenkyrkor i sydliga Skandinavien. Sågo de äldsta danska stavkyrkoportalerna ut något så när på samma sätt, så ha vi funnit en närmare förebild till Grinderslevstypen än lombard-lejonen.

Också inför stavkyrkolejonen frestas vi av frågorna varför, varifrån? Vi skola icke här söka att lösa frågorna. De kräva en vidlyftigare förberedelse. Men det må vara tillåtet att korteligen påpeka, att hela lejondörrvaktare-motivkretsen har ett västasiatiskt tycke. Redan de som lombardiska kända arterna komma oss att tänka på assyriska portalers fabeldjur. De lejonburna kolonnerna ha motsvarats av dylika i Mesopotamien. Vittne är en relief från Kujundschik, som framställer en rad av dylika. För den tanken, att stavkyrkornas dörrvaktande drakar också utgå från Asien, vill jag peka på den visserligen relativt sena Talismanporten i Bagdad (1221), jämförd med den vanliga norska stavkyrkeportaltypen med slingrande mot varandra ringlande drakar ovan bågen och lejon på kapitälen. Motivet måste i den hitre Orienten vara urgammalt, ty det möter redan i portal-liknande orneringar i Etschmiadzinevangeliariet.

[1] Avb. bl. a. i Fet, Norges Kirker i Middelalderen s. 4.

FIG. 61. LAASBY, JYLLAND. (Efter Trap.)

I dessa och följande grupper möta oss dels absidiala, dels rakslutande kor. Detta vacklande beror kanske på förhållanden i England, med vilket land ju Danmark stod i livlig förbindelse sedan gammalt. Där var det rakslutna koret den ursprungliga, nationella typen (jfr Dietrichson i Norges Kunst i Middelalderen s. 135). Absid kom först med normanderna till England, där den avlöste den rakslutna anglosachsiska typen. Efter omkr. 100-årig strid segrade i England åter den raklinjiga typen. Troligen fullkomligt parallellt är förhållandet i Norge. I Danmark har dock absidplanen också berott på de tyska inflytandena.

På Jylland visar den 1140 daterade Gjellerup, liksom den av oss nyss studerade och till omkr. 1150—60 daterade Gjørding, att den raklinjiga typen är urgammal; det är naturligt, att det engelska inflytandet från 1000-talet, då de båda länderna stodo i personalunion, här inverkat. I de germaniserande domkyrkornas periferier uppstå sedan århundradets mitt undantagsvis absider. Utom dessa sfärer fortsätter emellertid de rakslutna koren, och på 1200-talet bli de nästan allenahärskande. Visserligen uppstå då och vid 1100-talets slut tegeldomkyrkor med absider (S. Bend, Aarhus, Roskilde), men den stora massan av kyrkor följer den urgamla traditionen, som mäktigt stödes av det rakslutna cisterciensiska plan-schemat, förkunnat i det berömda Sorø. Smaken är nu parallell med den svenska. I 1100-talets Sverige var däremot absi-

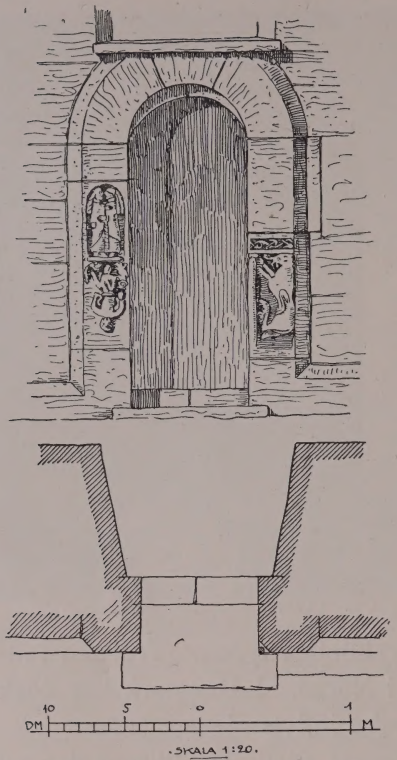

FIG. 62. FARDHEM KYRKA, GOTTLAND. SÅNGHUSPORTAL.
(Ur Roosval, Die Steinmeister Gotlands.)

den, d. v. s. det centraleuropeiska inflytandet, regel, bruten endast på sydvästgränsen av en grupp från väster attraherade byggnader.

Men vi ha här förts in på en sidobetraktelse. Huvudavsikten med detta kapitel är påpekandet av de många jylländska portalerna, vilkas prydnad är å ömse sidor stående reliefer med odjursframställningar — ett motiv, vilkets förekomst i Norden underlättats av lombardiskt, men kanske ursprungligen inkommit genom mera direkt orientaliskt inflytande. — För Sverige äro dessa danska portaler av den särskilda betydelsen, att de giva oss en föreställning om en stor grupp nu försvunna svenska (gottländska) 1100-talskyrkor.

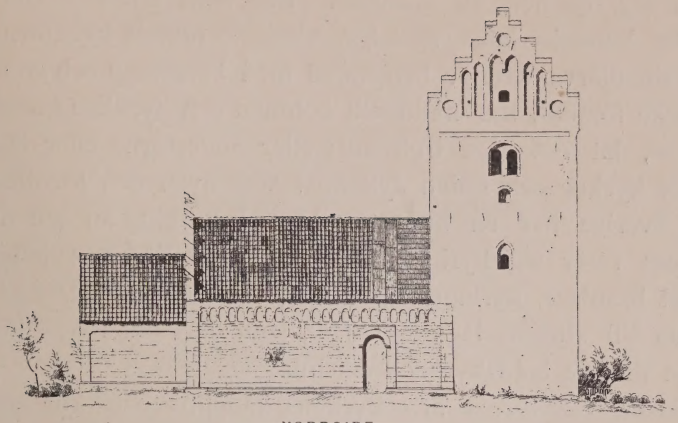

NORDSIDE

FIG. 63. HAMMELEV KYRKA FRÅN NORR. (Efter Storck.)

ANFÖRVANTER TILL SEMIBYZANTIOS OCH SIGHRAFR: GRENAATRAKTENS KRITSTENSKYRKOR

I trakten av den lilla staden Grenaa på norra Jyllands östkust finnes en märkvärdig enklav utav dansk kyrkoarkitektur.

Vid första blicken synas »Grenaaegnens Kridtstenskirker» icke alls avvika från den vanliga typen. Över byns gröna tak reser sig här som vanligt det vita kyrktornet med sadeltak och trappgavlar av en måttlig höjd. Ständigt återvänder det i socken efter socken, ibland utan tinnar på gaveln, stundom spinkigare, stundom massivare, men alltid präglat av samma stillsamma, något klumpiga allvar och, om man så får ut-

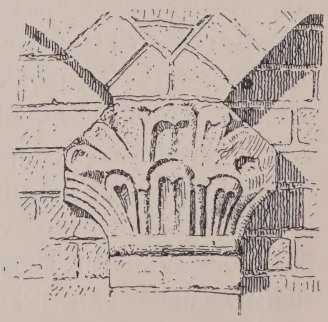

FIG. 64. ENSLEV. PILASTERKAPITÄL FRÅN KORETS GAVEL. (Efter Storck.) Skala 1:10.

trycka sig, tysthet, ja, stumhet. Här som eljest saknas den svenska bondekyrkans spetsiga, himlastormande kyrktornsspira, som i sin djärva växt är befryndad med bergstopp och gran. Den som icke förstått, hur nationellt betonad den kyrkliga konsten är, skall se, låt oss säga Gottlands eller Södertörns eller Dalarnes tornade kyrkor och sedan Jyllands! Men även den tornlösa kyrkan i Sverige har en annan svikt och lyftning än den danska. Hos oss reser sig kyrkans mur så mycket högre, sadeltaket så mycket brantare, kyrkans egendomliga karaktär ställer sig i skarp motsats till stugans låga takvinkel, som däremot troget kopieras av den danska landskyrkans takstol.

Liksom tegeltornet äro kyrkans långhus och kor stundom överdragna med vit puts, men bakom dem dölja sig ofta just i denna trakt de mest förfinade dekorationer i naturlig sten. Det är dessa, som adla Grenaa-kyrkorna till en säregen och utmärkt avdelning. Där de senare tillbyggda vapenhusen och även tornen skyddat de gamla fasaderna för överputsning, står 1100-talets huggna dekorering kvar med förvånande klarhet och elegans, och man märker, att den prosaiska stumheten är nyare tiders verk. Ursprungligen fanns här alltså en rad av sirliga, rikt smyckade, av leende värdighet utmärkta små tempelbyggnader. Deras fasadklädsel gjordes av finhuggna kvadrar i mjuk kritsten, och runt alla fasader löpte under takskägget en fris av rundbågiga blindarkader med rikt växlande pilasterformer och de mest originella kapitäl och baser, påminnande både om antika och orientaliska former. Samma förfinade tunna profiler finnas i portalernas listverk. En klassiskt tempelartad arkitektur, underbart passande till denna kust sådan som den var, då kyrkorna byggdes för över 800 år sedan, då bokskogarnas gröna böljor ännu mötte Kattegatts blå. Det är något Thorvaldsenskt danskt över dessa små kalkstensbyggnader i klassiska proportioner. Med deras metopliknande arkadfriser måtte de stått mot grönskan som skattehusen i Olympias lunder, medan deras spillror nu, feta av murbruk, tyngda av

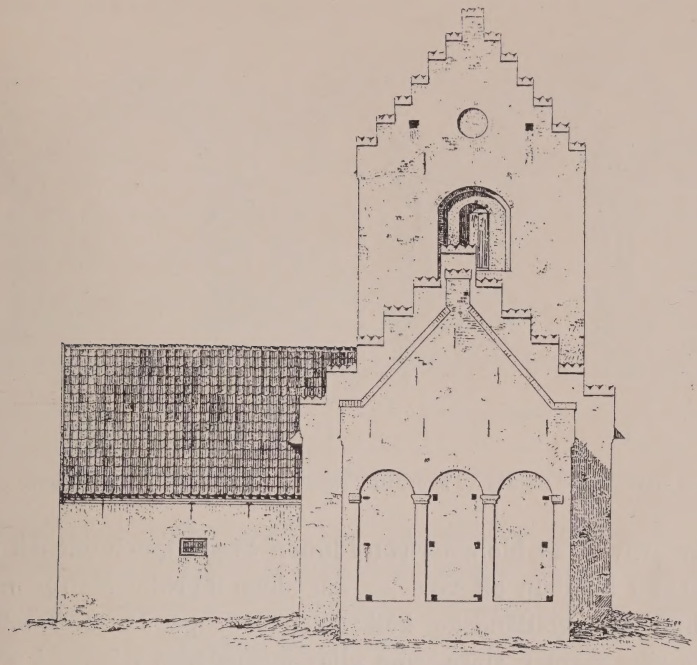

FIG. 65. ENSLEV KYRKA FRÅN ÖSTER. (Efter Storck.)

utväxter, passa ganska väl till den överodlade jordens alltför prosaiska ymnighet, där bokskogen överallt är död utom omkring en engelsk herrgård (Benzon), där också den enda av traktens kyrkor ligger, som i högre grad äger något av den interiörens rikedom och färg, som vi äro vanda vid i svenska landskyrkor, fyllda av församlingsbornas votivgåvor och epitafier, fria bönders och herrskapsfolks.

Grenaa-traktens märkvärdiga grupp av förfinad dansk 1100-tals byggnadskonst är desto mera gåtfull, som man icke kunnat visa på något större bekant arkitekturverk som utgångspunkt för de små landskyrkorna. Det är, som om de uppstått spontant här. Här på kusten finnes den mjuka kritstenen, som inbjuder till ornamental behandling. Det är, som om arkaders och pilastrars

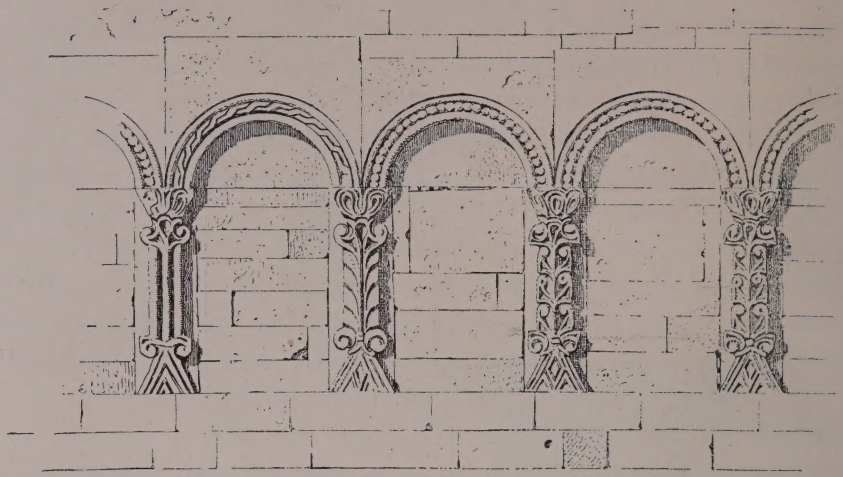

FIG. 66. HAMMELEV. DETALJ AV BÅGFRISEN UNDER VAPENHUSTAKET. (Efter Storck.)

former svävat likt blomsterfrön i luften överallt, och där det fanns god grund för dem att växa — där slogo de rot. Man påminnes om hur den gottländska kalkstenen låtit på 11—1300-talen så många rika former spira, som eljes ingenstädes trivdes i Sverge.

Bland kyrkorna i fråga märkas först de tämligen väl bibehållna *Gjerrild, Hammelev, Enslev* och *Vejlby,* som alla ha rektangulärt långhus med smalare rakslutet kor och sekundärt torn,[1] åtminstone till större delen av tegel, samt ävenså sekundärt vapenhus. Härtill kommer *Grenaa Gammelsogns* kyrka. Den revs visserligen redan på 1600-talet, men vid Nationalmuseets grävning har planen befunnits identisk med de nyss nämnda kyrkornas. Dekorationens art torde, som redan Storck anmärker, karaktäriseras av

[1] Ang. tornet i Gjerrild säger H. Storck: »Den nederste Del av Taarnet, som bestaar av smukt tildannede Kridtstenskvadre, synes dog at være ældre, rimeligtvis fra den romanske Tid.» Övre delen anser han sengotisk. Jag kan dock omöjligt här se att ett undantag möter från den regel, som jag observerat i åtminstone ett halvt hundratal danska sekundära kyrktorn: en del av den ursprungliga kyrkans västgavel har rivits för öppningens skull mellan torn och kyrka, det så vunna materialet (natursten) har använts till tornets nedersta skift, f. ö. bygges tornet av tegel. — Ofta bevisas detta av att tornet endast är sockel-försett till så stor längd, som genom tornet täckes av den forna västgaveln.

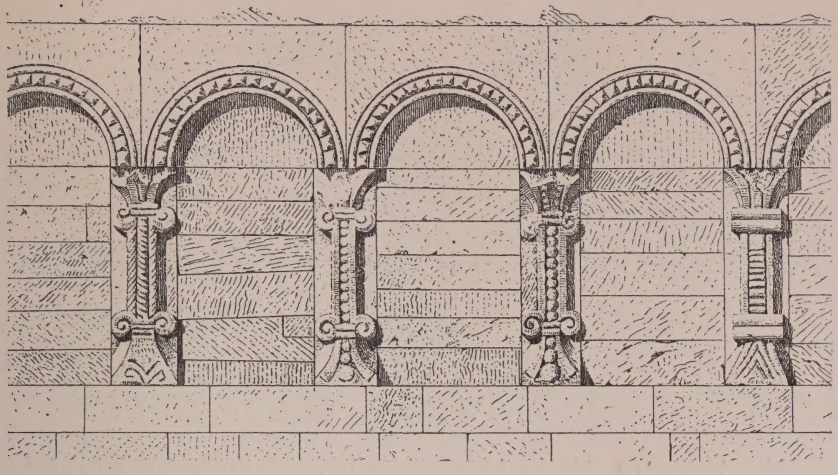

FIG. 67. NØDAGER. DEL AV LÅNGHUSETS SÖDRA FASAD. (Efter Storck.)

de tre kritstensstycken med båge och pilastrar, som nu äro inmurade i Grenaa stadskyrka, arvtagare av Grenaa Gammelsogn kyrkas funktioner. Dessutom höra *Lyngby*, *Nødager*, *Karleby*, *Voldby* och *Rosmus* genom tydliga enskildheter hit, men äro starkt förändrade[1] till plan och uppbyggnad.

Ingångarna å denna kyrktyp äro (resp. voro) rundbågiga. De lågo i norr och söder å långhuset, samt — om man får döma av den enda till basen bevarade västgaveln (Enslev) — även på västsidan.[2] Fönstren voro dels vanliga små rundbågiga, dels cirkelrunda. Om murarnas arkaturer ha vi redan i korthet berättat; mera strax. Vattentakets vinkel c:a 90 grader. Interiören hade möjligen öppen takstol; därpå tyder omsorgsfullt behandlade inre ytor å gavelröstena, vilka dock behöva långt mer omsorgsfull undersökning, än vad hittills skett, för att med säkerhet bidraga till svaret å denna fråga.

[1] Rosmus har nu smalare rakslutet kor, men säges av Storck förut haft absid. Varpå detta stödes säger S. icke. Ej heller huruvida han anser absiden ursprunglig.

[2] Att västlig ingång funnits jämte de två långhusportalerna bekräftas av mina längre fram meddelade iakttagelser å Ørsteds kyrka i samma amt och från samma halvsekel.

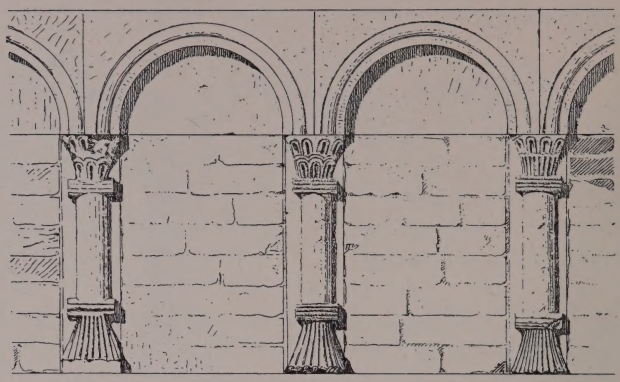

FIG. 68. ROSMUS. DETALJ AV BÅGFRISEN. (Efter Storck.) Skala 1:15.

Allt tyder på att vi ha med en mycket homogen byggnadsgrupp att göra, geografiskt starkt koncentrerad.

Det förfinade och sirliga berodde dels på den utmärkta behandlingen av varje kvader. Man arbetade med snickareverktyg i den mjuka stenen, säger Storck, och kyrkorna måtte stått där som snidade helgonskrin. I våra dagar äro de som sagt sorgligt fördärvade av tjock puts och tegelinmurningar. Sockeln var i regel två skråkanter över varandra. Murarna indelas gärna, särskilt östmur och västmur, av lisener förbundna med rundbågar. Längsmurarna orneras i vissa enklare fall med en rundbågsfris, men i allmänhet med en arkadfris, där pärlbandsirade bågar stå på pilastrar med de mest intressant skurna skaft, baser och kapitäl. Vissa kapitäl äro korintiserande, så särskilt tydligt å Enslevs korgavel (fig. 62). I allmänhet äro dessa korintiserande starkt förenklade, palmetterna saknas, ja, de flesta ha liksom de kända kapitälen i Ribe endast två rader enkla tungformiga blad över varandra (fig. 67).

Hammelev kyrka visar en serie kapitäl, som, fyndigt förenklande det korintiserande kapitälet, skapa den mest originella, man vill säga moderna linjeornamentik. Nødager visar en joniserande form men med uppåt rullade voluter (fig. 65). Vi se en uppstående enkel bladrad, men under denna synas två voluter, som ge det hela

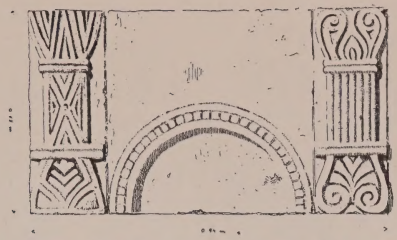

FIG. 69. GRENAA KIRKE. INMURAT FRAGMENT, TROLIGEN FRÅN GRENAA GAMMELSOGNS KIRKE. (Efter Storck.) Skala 1 : 17.

en underlig likhet med egyptiska eller cypriska palmetter: föregångare till det joniska kapitälet. Slutligen förekommer en ren tärningskapitälform, omväxlande med trapezform, nämligen i Gjerrilds. Pilastrarna på korgaveln sammastädes ha kapitäl i form av 4 på varandra liggande rundstavar plus en övre platta.

Baserna upprepa gärna de joniserande kapitälens form (ex. i Nødager) eller te sig som ett knippe stjälkar vidgande sig nedåt, hårt hopbundna av två ringar (ex. fig. 67, 68, 71). Särskilt elastiskt är i Rosmus denna *kvastbas* behandlad. Den motsvaras ofta av en knippe-pilaster, men också av ett enkelt skaft.

I rundbågarna förekommer utom pärlband en avbruten à-la-grecque-bård (fig. 65).

Angående ursprunget och dateringen av dessa kyrkor har hittills ingenting framkommit. Storck, som så förträffligt publicerat dem, säger: »En ce qui concerne les époques auxquelles furent bâties les églises en question, l'on n'a pas de données historiques dignes de foi.» Om ursprunget till denna förfinade ornamentsmak säger han heller ingenting.

Det är därför av särskilt intresse att i Sverige finna en nära besläktad formvärld, i riklig förekomst, utgörande ett led i en yppig, väl bevarad och genom långvariga undersökningar känd utvecklingsserie. Jag kan till varje dansk form påvisa en svensk motsvarighet. Absolut identitet är i dessa par sällsynt, men blodsfrändskapen är uppenbar. Se på kvastbaserna, ett svenskt arkitekturmotiv, som måtte varit ytterst vanligt på Gottland under förra hälften

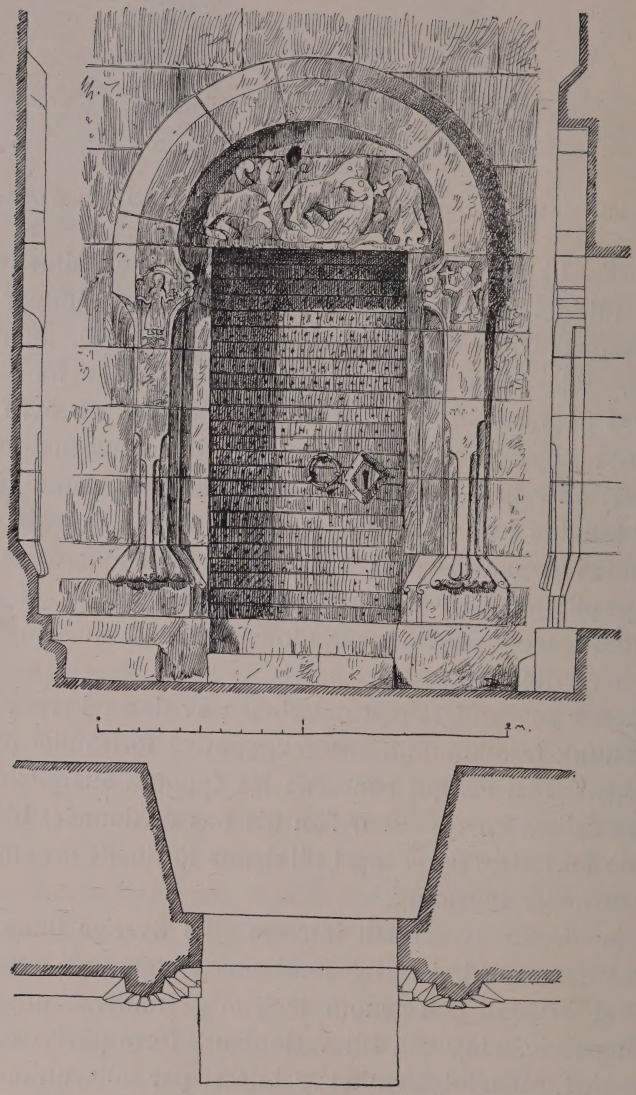

FIG. 70. GÖSSLUNDA KYRKA, VÄSTERGÖTLAND.

och mitten av 1100-talet, eftersom det reproduceras i Hegwaldrs funtcuppearkader (H. var verksam 1130—55 enligt min datering). I västra Sverige finnas t. o. m. portaler bevarade med kvastbaser, nämligen i Gösslunda, publicerad i Sveriges Kyrkor, Västergötland I, I (Ernst Fischer) och här i fig. 70, samt i Varnhem[1] en relikt från en äldre kyrka. Motivets förekomst på Gottland bevisas ytterligare av dess efterklang i senare tids gottländska kyrkoingångar. Det är uppenbarligen en hel försvunnen stil som blickar emot oss ur dessa rudera.

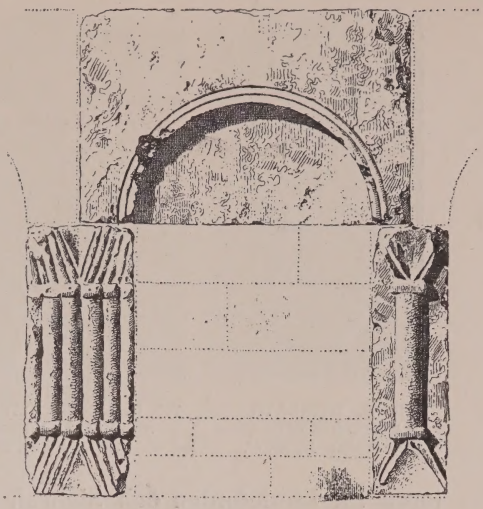

FIG. 71. LYNGBY. DETALJ AV BÅGFRIS.
(Efter Storck.) Skala c:a 1:10.

Utom dessa ålderdomliga former dominera emellertid de nämnda korintiserande och joniskliknande formerna med voluter och palmetter. Motsvarigheter till de förra ha vi inom nuvarande Sverige endast i Lunds domkyrkas bekanta rika antikiserande kapitäl. Motsvarigheter till de senare uppvisa huvudsakligen tre gotska mästare: Semibyzantios, mäs-

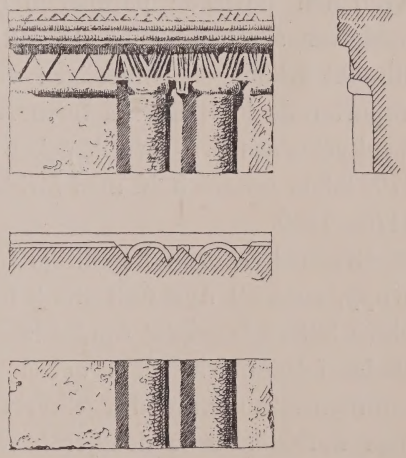

FIG. 72. LYNGBY. DETALJ FRÅN DEN NEDBRUTNA NORDPORTALEN, NU INMURAD I VAPENHUSET.
(Efter Storck.) Skala c:a 1:8.

[1] Se protokoll f. Konsthistoriska Seminariet vid Stockholms Högskolas exkursion 1915 i Högskolans Konsthistoriska institut.

FIG. 73. DETALJ UR AAKIRKEBYFUNTEN. (Foto Hude.) Jfr fig. 67.

FIG. 74. LYNGBY. DETALJ FRÅN DEN NEDBRUTNA NORDPORTALEN. Jfr fig. 69.

FIG. 75. TOFTA, GOTTLAND DETALJ AV DOPFUNTEN. (Foto förf.)

taren till Lindefunten och Sighrafr i ett av sina tidigaste arbeten. Det är förnämligast Semibyzantios' konstnärliga kynne, som har frändskap med Grenaa-traktens kritstenskirker. Se fig. 73—81. Även den påvisade parallellen med kapitäl i Lunds domkyrka medgiver samband med de gottländska. Dessa voro ju — som allmänt erkänt — synnerligen verksamma där och begagnade de importerade lombardiska formerna som mönster. Mycket i Grenaa-kyrkornas ornamentik pekar alltså på gottlänningar och under 1100-talets senare hälft med förbindelserna koncentrerade till tiden 1170—1200.

Grenaa-kyrkorna ha hittills framstått som en alldeles isolerad grupp, som ett nyckfullt stänk från en rikare kulturs bord. Den bleve lättare begriplig, om besläktade former kunde påvisas annorstädes i Danmark, vilket också går för sig att göra. Helms har sammanställt dem med tegelkyrkor på Fyen med arkadfriser. Men inga karaktäristiska detaljer bevisa sambandet. Skulle verkligen ingenstädes eljest i Danmark denna sprudlande ornamentala fantasi haft förmåga att intressera? Jo, i en grupp kyrkor i trakten av Aarhus, nämligen i *Stilling, Blegind* och *Vitved*, finnas portaler med tympana av en sällsynt och ganska vacker komposition —

FIG. 76. LINDE, GOTTLAND, DETALJ AV DOPFUNTEN. (Foto förf.)

FIG. 77. TOFTA, GOTTLAND. DETALJ AV DOPFUNTEN. (Foto förf.)

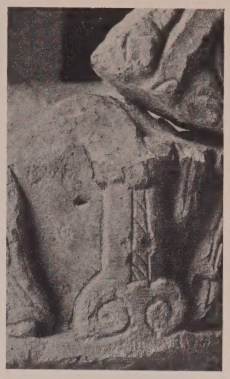

FIG. 78. LINDE, GOTTLAND, DETALJ AV DOPFUNTEN. (Foto förf.)

egendomligt nog indelade i pilasterburna arkader — ett motiv snarare funnet för en jämnbred lång yta än för en lunett. I alla fall vackert. Pilastrarna visa skaft, bas och kapitäl erinrande om Grenaa-kyrkornas. Härtill komma stolta fabeldjur, gripar och lejon. I Vitved en crucifixus. Ett tympanon i *Malling* med endast arkader hör uppenbarligen hit. Likaså *Kastbjærg* i Gesled Herred, Randers amt, och *Kristrup* vid Randers. Alla tre sena enkla utlöpare, alla ha (resp. ha haft) samma enkla plan som de förut nämnda kyrkorna.

I det här nytillkommande elementet, figurer och djur, finnas drag, som eljest äro ovanliga i Danmark: orientaliskt verkande fabeldjur. Det vanliga odjuret på danska tympana är ett naturligt, europeiskt lejon. Man erinre sig att de orientaliska djuren införas i den svenska arkitekturskulpturen genom Byzantios och ivrigt omhuldas i den av hans efterträdares ateljéer, som jag kallat Fabeldjursfuntarnas eller Bestiarius' verkstad. Vi visas här tillbaka till samma krets, varpå ornamenten tytt.

Till undvikande av missförstånd understrykes, att här avses kyrkornas dekorering. Jag drager nämligen i tvivelsmål att kyrkornas planläggning har med Gottland eller ens med Lund något

FIG. 79. DOPFUNT I ALSKOG, GOTTLAND. (Foto Erici.)

att göra. Deras enkla form tillhör Jyllands övervägande planform, som kräver sin särskilda förklaring. Den hör uppenbarligen till ett västeuropeiskt totum, vars demarkationslinje längre norrut betecknas av den norsk-svenska gränsen, men som ställvis skär in i Sverige t. ex. i Västergötland, där enligt Ernst Fischers undersökningar vissa delar av östra Väner-stranden hör hit, liksom Dal och Bohuslän.

Denna plantyp synes starkt inrotad i Danmark. Den besegras visserligen för en tid genom Ribe och Viborgs domkyrkors briljanta absidbyggnader, vilka tvinga sina reflexer ut i stiften, men efter en tid slappnar intresset för denna nya företeelse och man återgår till den raka avslutningen även i kyrkor, vars rika portaldekoration visar, att det icke gällde att spara pengar eller arbete.

Icke heller arkaturprydnaden i Grenaa-traktens fasader behöver ha inspirerats av Lunds eller Gottlands besläktade anordningar. Vi kunna nu icke påvisa den direkta förebilden, men det är möjligt att det varit någon större kloster- eller stadskyrka i västerifrån inspirerad stil, i vilken ju arkadblinderingar äro en vanlig pryd-

FIG 80. DOPFUNT I ÖSTRA NÖBBELÖV, SKÅNE.
(Foto förf.) Jfr fig. 66.

nad. Vi ha ingen dylik kyrka i sin helhet bevarad i Jylland, men många smärre drag tyda på att ett betydande normandiskt eller äldre engelskt inflytande funnits. Det kraftigaste beviset är västportalen till Vor Frue i Aalborg. Den står icke i något samband med den arkitektur, vari den nu är infälld, varför vi icke här kunna finna några ytterligare drag besläktade med Grenaa-arkaturerna. Men de sistnämnda kyrkorna ha i sina egna portalers enkla dekoration en antydan om engelskt-normandiskt samband. Den urgamla kyrkan i Bradford on Avon illustrerar arkadmotivets användning i England på ett sätt, som otvivelaktigt erinrar om våra Grenaa-kyrkor (Avb. i Fet, Norges Kirker i Middelald. sid. 8).

Det är alltså endast den ornamentala detaljen i arkaturerna, som visar hän på Gottland. Men just på det sättet har den gottländska konsten verkat i vida områden: å arkitekturer, som i sin helhet följde ortens gängse traditioner eller andra influenser, har den gottländska stenskulpturen spunnit sin ornamentiks dräkt. Så i Lübecks unggotiska kyrkor, så i Strängnäs, i Varnhems, i Skara, i Skövde, så även annorstädes på Jylland (Gjørding m. fl., varom redan talats, och Lem, som nästa uppsats behandlar).

Huruvida verkligen gottlänningar arbetat i denna trakt av Jylland är vanskligt att påstå. Vad jag velat framhålla är stilens

tydligt gottländska karaktär. Emellertid är det nu för mig kända monumentsförrådet av likartad konst så övervägande starkt just åt Gottland till, att det tyder på verkliga gottlänningars uppträdande vid Grenaa. Men det är ju icke uteslutet, att bakom detta ligga mera invecklade förhållanden, än som kunna betecknas med det enkla uttrycket »gottländsk influens». Till dess att nytt material förts fram, bevisande i annan riktning, tvingas vi emellertid fast vid tesen: en gottländsk mästare och hans lärjungar ha svarat för den yttre dekoreringen av »Grenaa-egnens Kridtstenskirker».

FIG. 81. GUMLÖSA, SKÅNE. Skånsk-gottländsk stil från slutet av 1100-talet. (Efter Tynell. — Jfr ovan fig. 67!)

ANDRA PARALLELLER TILL GOTTLANDSMÄSTAREN SEMIBYZANTIOS.

Efter mäster Byzantios kommer i raden av gottländska 1100-tals funt- och fasadskulptörer Anonymus Semibyzantios. Om hans ornamentik påmindes vi i Grenaa-kyrkorna. Ett med honom också nära besläktat arbete är den skulpturala utstyrseln på Lems kirke i Sallingland.

Kyrkan har den i Sverige vanliga plantypen med halvcirkelabsid. Materialet är gråsten, inuti kullersten i bruk, yttre ytor klädda med finhuggna granitkvadrar. Det sekundära västtornet består till större delen av tegel. Taket är platt trä-, men icke ursprungligt. Byggnaden brann enligt en inskrift på bakre bänkskärmen å man-sidan år 1588, och en omfattande reparation utfördes då med »tømer stin kalck bly».

Dels denna händelse, dels utbygget av ett kapell åt söder torde ha förorsakat, att den skulpturala smyckningen nu icke alltid är att finna på sina ursprungliga platser.

Redan i sockeln är en figural ornering inblandad. I korets båda östra sockelhörn synas starkt stiliserade huvuden. De verka som fasta punkter, i vilka sockelns snöre tänkes spänt. Man påminnes om senare Gottlandskonsts fantasifulla utgestaltning av socklar, som ofta tänkas spjutspetsformigt avslutade å ömse sidor om en portal, såsom i den gotiska Lerbro-kyrkan. För romansk tid är avslutningen i ett mänskligt »hörnhuvud» just det för Gottland naturliga. Det påminner om de utskjutande huvudena å den gottländska dopfuntstypen.

FIG. 82. JOMKIL KYRKAS DOPFUNT, DETALJ AV FOTEN. (Foto förf.)

FIG. 83. LEM. DRAKRELIEF. (Foto förf.)

De absiden indelande halvkolonnetterna ha med djurformer rikt ornerade baser och kapitäl och bandformiga orneringar ovanför bågarna.

De märkvärdigare skulpturerna pryda några kvadrar, som nu synas inmurade i östra yttre väggen av sydkapellet. Jag gissar att de ursprungligen befunnit sig intill sydportalen. En av dessa reliefkvadrar framställer en drake med två ödleliknande huvuden. Det undre huvudet kastar ut två långa sökande gaddar. Den främre delen av bålen är fågellik med kullrig rygg täckt av en vilande vinge med långa parallellfjädrar. Kroppen fortsätter ormlik i ∞-form m.fl. öglor. Kroppsytan är på något sätt mönstrad mellan två klart markerade bårder. Ställvis växa bladartade fenor ut. Här som på de andra relieferna försvåras iakttagelsen av lav-vegetationen, som också gör fotografien otydlig. De förtjänade en omsorgsfull fotografering och uppmätning efter grundlig borstning. Ett svenskt museum borde skaffa sig en avgjutning. H. omkr. 33 cm. L. c. 75. En annan reliefprydd sten visar en drake av samma art som föregående, men med endast ett huvud, stjärten i 8-form. H. omkr. 32 cm. L. omkr. 55 cm.

FIG. 84 EJBY, SJÄLLAND, TYMPANONRELIEF. (Foto förf.)

Båda dessa och flera till äro ritade i Helms och Storcks Sallinglands Kirker, dock mycket missvisande.

En dansk läsare skall kan-

FIG. 85. JOMKIL KYRKAS DOPFUNT, UPPLAND. DETALJ AV FOTEN. (Foto förf.)

FIG. 86. LEM. DRAKRELIEF. (Foto förf.)

ske efter närmare betraktande av drakrelieferna erinras om ett tympanon å Ejby kyrka på Själland, nära Køge. Nu hör Ejby tympanon till de avvikande egendomligheter i själländsk romansk arkitektur, som Mackeprang betecknat såsom alster av skånsk konst, ett omdöme, som den utmärkte kännaren av sistnämnda område Otto Rydbeck gjort till sitt med förändring av »skånsk» till »skånsk-gottländsk». Jag har på grund av dessa uttalanden tidigare besökt Ejby och där övertygats om dess två tympana's gottländska karaktär. De stå för mig Sighrafr närmast, men avvika särskilt i framställningen av människofigur.

Närmandet till Ejby öppnar ögonen för Lemskulpturernas gottländska karaktär. De äga den för Gottlands 1100-tal egendomliga blandningen av naturalistisk djurskildring och arkaiska dekorativa flätningsanordningar. Likaså gottlänningens sirlighet och säkra utfyllande kompositionsförmåga. Särskilda drag peka mot den redan inledningsvis nämnda Semibyzantios. Märkom fågelvingen, ormslingans mönster inom regelbundna bårder, de bladartade utväxterna! Olikheterna, som äro särskilt tydliga i människohuvudsframställningarna, kunna dels bero på det jylländska materialet i graniten, som givet inverkat på de gottländska formerna. Men de äro även eljest alltför betydande för att man

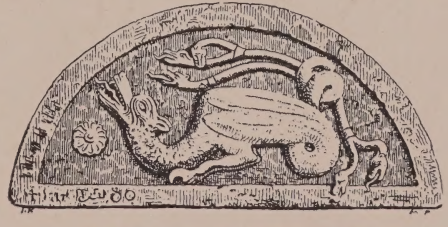

FIG. 87. EJBY, SJÄLLAND. TYMPANONRELIEF. (Efter Køhke.)

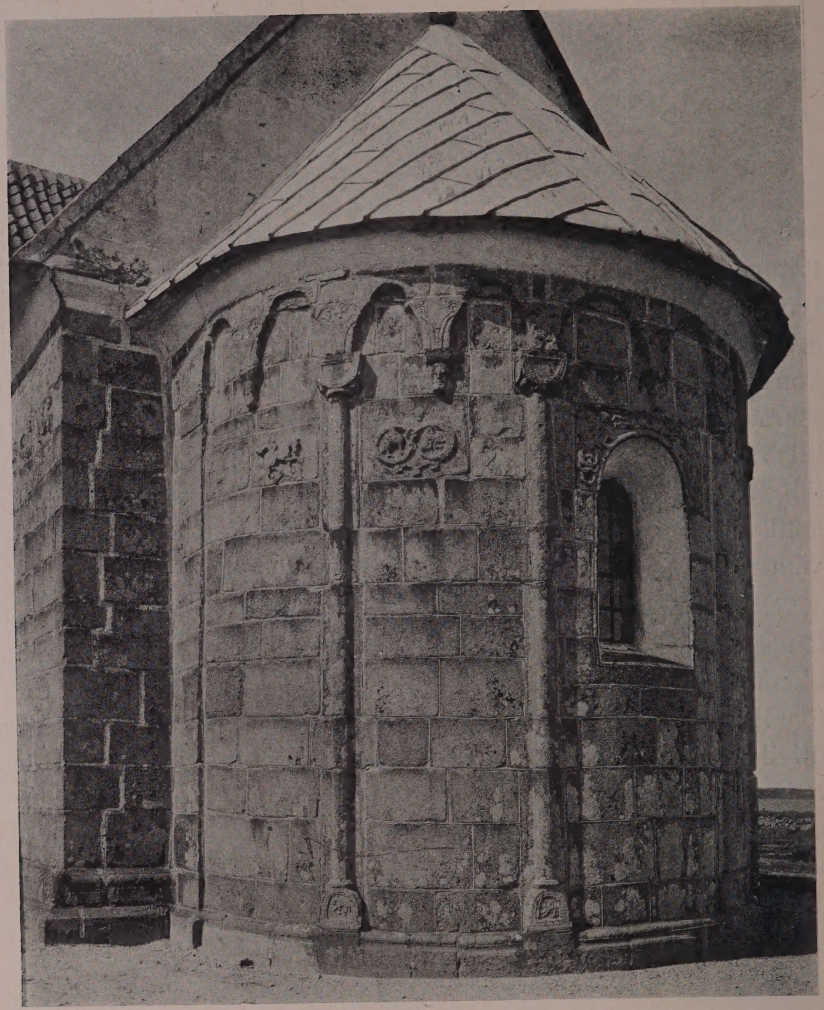

FIG. 88. LEM KYRKAS ÖSTRA DEL, JYLLAND. (Foto Chr. Hude.)

skulle lockas antaga att Semibyzantios själv byggt kyrkor i Sallingland. Snarare en med honom befryndad gottländskt uppfostrad konstnär.

Semibyzantios är av mig förut daterad till omkr. 1170—1205. Grunderna för dateringen äro sådana, att det förstnämnda årtalet möjligen kan ändras något litet i riktning bakåt. Jag har annorstädes påvisat sannolikheten för att de rikt artikulerade absiderna på Jylland äro relativt tidiga i förhållande till de rika kolonnportalerna och att gränsen går omkring 1160. Lem kyrka skulle alltså vara byggd just omkr. 1160, vilket naturligtvis endast skenbart är en så fix tidpunkt, såsom varande ett resultat av räkning med elastiska tal. För svensk konsthistoria är kyrkan särskilt värdefull som antydan om huru de förlorade gottländska 1100-tals-kyrkorna sågo ut.

STENMÄSTAREN HORÞERS KYRKOR, GRAVSTENAR OCH FUNTAR.

I trakten öster om Randers-fjord finns en grupp granitkyrkor, utmärkta av en rik portalornering i enhetlig stil.

Ørsted har rektangulärt långhus och smalare, rakt avslutat kor: dessa delar äro helt klädda med huggna granitkvadrar och ha enkel skråkantsockel. Små, högt sittande rundbågiga fönster äro ställvis bibehållna, ehuru igenmurade, och kunna även iakttagas från vinden. En liten lågt sittande glugg finnes å korets sydsida. I långhusets västligaste del finnas å nord- och sydsida korresponderande portaler av utseende som avbildningarna visa. Kryssvalven äro sekundära. Så ock ett torn, som på sin västsida ståtar med den från långhusets västgavel framflyttade sockeln och även eljest i sina nedre delar begagnar material från genombrytningen av västgaveln, men för övrigt är av tegel med gotiska detaljer. Sekundärt och gotiskt är också ett vapenhus utanför nordportalen av tegel. I detta äro inmurade relief-ornerade granitblock, som synas tillhört en västportal. Andra delar av denna äro förmodligen bibehållna i de inre täckstenarna till de båda ännu fungerande portalerna. Här har alltså ursprungligen funnits denna trefald av långhusingångar, vilken ävenledes lärer ha utmärkt de närbelägna Grenaa-kritstenskyrkorna, som vi i föregående kapitel betraktat.

Vid första blicken på sydportalen tror man att den blivit slarvigt ommurad, ty hörnkolonnetternas kapitäl befinna sig långt under täckstenen. Samma abnorma förhållande återvänder dock regelbundet i andra besläktade portaler och måste vara ursprungligt. Täckstenen är huggen i form av ett halvcirkelformigt fält med två symmetriska lejon med palmettsvansar, alltså zoologiskt samma djur som lejoncuppornas funtgrupp (sid. 43 ff.), men slappare tecknade, plattare i reliefen. Tympanons repformiga ram fortsättes nedåt i karmarnas övre blockpar. Alla karmstenar täckas av reliefornering. Dels figurer i platt relief: å högra karmen Adam och Eva vid kunskapens träd, Abel och Kain med djur och kärve, Majestas Domini. På vänstra karmen: en sittande kung med axlat svärd: Saul, och en harpospelare: David.

Nordportalens tympanon visar Majestas Domini med 2 apostlar, å karmstenarna 10 apostlar. De icke figursirade ytorna fyllas av bladrankor eller repstavar.

Västportalens högra post torde, att döma av de nämnda inne i kyrkan bevarade resterna, visat en sittande Kristus och en sittande apostel. Den vänstra posten hade idel rankor. Men detta är förmodanden, som tarva bekräftelse genom noggrann uppmätning.

Å korets sydfasad är inmurat ett block med en rad av 5 rundbågiga arkaturer, vari Kristus samt 4 apostlar, alla sittande.

Rimsø, som ligger tätt intill »kritstenskyrkornas» område, överensstämmer med Ørsted, ehuru något mindre. Här är endast en bildportal, den södra, bevarad (fig. 86). I korets västgavel ett ursprungligt cirkelrunt fönster.

Angående *Vejlby* gäller detsamma i huvudsak, men här äro både väst- och sydportal kvar.

Till ytterligare belysning av den gåtfulla kyrkogruppen se vi oss om efter anförvanter i dansk granitskulptur. Vi ha redan i kapitlet om dopfuntarna observerat samma mästares stil i en viss grupp, daterbar till 1100-talets slut. Bland gravstenar finna vi en tydlig anförvant, av dubbelt intresse, emedan där visas en mänsk-

FIG. 89. ØRSTEDS SYDPORTAL. (Foto förf.)

lig gestalt i stor skala. Jag tänker på det i Nationalmuseets II avdelning befintliga s. k. Gæssingholm-monumentet, signerat av mästaren *Horþer*, utförligt publicerat av Wimmer, vars avbildning här är inlånad (fig. 89).

Det är alltså under mästarenamnet Horþer som Ørsted-traktens kyrkor böra förenas. Det är samme Horþer, vilken vi förut till-

FIG. 90. RIMSØ SYDPORTAL. (Foto förf.)

skrivit en grupp dopfuntar på grund av deras med de nu omtalade portalernas rankor och repstavar överensstämmande ornering.

Den på stenen framställda personen har en fantastisk huvudbonad lik kungens i Ørsted-portalen. Vi lämna åsido vad det egentligen är för uniform och söka efter liknande mössor med hornartade utväxter över tinningarna. Denna finnes i det kända

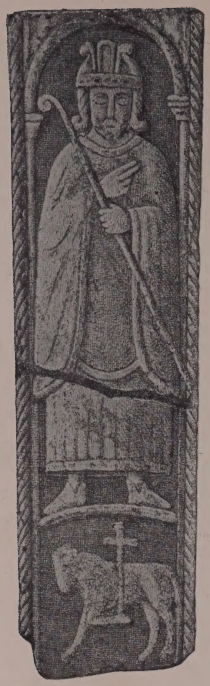

FIG. 91. GÆSSINGHOLMS-STENEN. Nationalmuseet. Köpenhamn.

Broddetorps-antemensalet (Herodes i barnamordsscenen), som allmänt daterats till 1100-talets senare hälft. Horþers portalreliefer ha f. ö. också i sin förkärlek för repstavar ett tydligt tycke med Broddetorp och andra mässingsantemensalen.

Denna kronform är en intressant konsthistorisk fråga i och för sig, ty den har ett uppenbart orientaliskt tycke, lik den sassanidiska fjädertiaran, sådan som den iakttages å en silverskål från Perm i Eremitaget[1] samt å Nagy-Scent-Miklosskattens krönta djur och människor.[2] Dock äro fjädrarna här alltid böjda utåt, under det att i Horþers kronor voluterna äro böjda *inåt*. Återigen är att märka, att just de konstprodukter, som lättast vandrade — de sassanidiska mynten — under så gott som hela det sassanidiska rikets bestånd, visa kronformen med inåt böjda sidovoluter. Det gåtfulla ligger i att en på 600-talet slutande dynastis kronform efterverkar på 1100-talet. Sassanidkronan spökar annorstädes, så i målningarna i Ferring, Vandfuld Herred, Ringkjøbing amt, vilka dock äro senare. Kanske kan det förklaras genom den verkan som orientalisk metallkonst, i vilken ju äldre motiv kunnat finnas, överhuvud ägt på 1000 och 1100-talet, såsom jag förut påvisat angående dopfuntarna i Voer och i Vä i Skåne.[3]

En annan huvudbonad är den cylindriska, uppåt förträngande mössa, som endera av paret Kain—Abel bär i Ørsteds sydportal. Samma mössa bäres av en man på en odaterad gravsten från Kolding, som har ett tycke med Horþers, utan att synas vara av hans verkstad, samt av figurer i Trydefunten av Majestatis, av mig sedan länge daterad till ca. 1170, och slutligen som kvinnlig huvudbonad

[1] Avb. i Strzygowski, Altai-Iran.
[2] Avb. i Hampel, Altertümer des früh. Mittelalters in Ungarn, III, Taf. 294.
[3] Roosval, Dopfuntar i Statens Historiska museum.

i Absalons moders bild i Fjenneslev-lille Kirkes målningar, vilka av Løffler dateras till c. 1170.[1]

Samtliga dessa analogier peka mot 1100-talets sista tredjedel. Horþers kyrkogrupp är alltså till sina skulpturer inlemmad i den övriga jylländska konsthistorien, och dess datum är ungefärligen bestämt, men dock förefaller den lika gåtfull som de närbelägna kritstenskyrkornas familj. För de förra liksom för de senare sker den förklarande inrangeringen i det stora europeiska släktsystemet lättast genom att kasta blicken mot Gottland. Bland de få 1100-tals arkitekturer, som där överlevat den ombyggande och rivande gotikens raseri, är koret i Fardhem, vars långhusdörr dekorerats enligt principer, som likna Ørstedgruppens.

Fardhem är ett mycket tidigt exempel på denna sorts figural portaldekor, som delvis synes ha rötter från Lombardiet, delvis överensstämmer med urgamla träportaldekoreringar, varom vi förut ha talat.

Den Hegwaldr-liknande skolan, dit Fardhem hör, har Horþer ingen släktskap med. Däremot har han ett visst samband med Sighrafr, ehuru denne är en ofantligt mera förfinad och rikformig konstnär. Den platta reliefen, den utpräglade förkärleken för repstavsornering, figurernas assyriskt stela hållning är gemensam för båda, och Sighrafr har samma datering som vi ovan fixerat för Horþer. Härmed skall icke vara sagt att Horþer är lärjunge av gottlänningen. Den fullkomligt ogottländska karaktären på hans dopfuntar talar däremot. Däremot förmodar jag att Horþer-portalerna antyda, huru de samtida portaler på Gottland i stort sett voro byggda, vilka i detalj torde ha utmärkts av Sighrafs sirliga former.

[1] Løffler, Udsigt over Danmarks Kirkebyggninger s. 228, 233.

ILLUSTRATIONSFÖRTECKNING

Fig.		Sid.
	Dopfunt i Tikjøb	VII
1.	Ribe domkyrka före restaureringen	4
2.	Ribe domkyrka efter restaureringen	5
3.	Ribe domkyrka, interiör	6
4.	Ribe domkyrka, norra galleriet	8
5.	Follingbo, Gottland, kapitälrad	9
6.	Ribe domkyrka, kapitäl	9
7.	Roager kyrka	10
8.	Billum kyrka	11
9.	En landskyrkas portal	12
10.	Ribe domkyrka, »Kathovedsdøren»	13
11.	Ribe domkyrka, detalj av västportalen	18
12.	Visby domkyrka, kapitäl	19
13.	Visby domkyrka, kapitäl	21
14.	Visby, S. Nicolai, kapitäl	21
15.	Visby, S. Nicolai, kapitäl	21
16.	Ribe domkyrka, kapitäl	25
17.	Viborgs domkyrka före restaureringen	28
18.	Viborgs domkyrka efter restaureringen	29
19.	Viborgs domkyrka, interiör	30
20.	Viborgs domkyrka, interiör	31
21.	Skovgaard, gästabudet	32
22.	Skovgaard, valvmålning	33
23.	Skovgaard, vaktängel	34
24.	Skovgaard, vaktängel	35
25.	Viborgs domkyrka, kryptfönster	36
26.	Skovgaard, Daniel i lejongropen	37
27.	Rybjerg, portal	38
28.	Lime, exteriör	39
29.	Endre, drakskulptur	40
30.	Vejerslev, exteriör	41
31.	San Michele i Pavia	42
32.	Dopfunt i Røgen	44
33.	» » Chadessley Corbett	44
34.	» » Munkbrarup	45
35.	» » Eardisley	45
36.	» » Rosmos	46
37.	» » Uth	47
38.	» » Voer	48
39.	Silverskål från Älvkarlebyfyndet	49
40.	Dopfunt i Lyngby	52
41.	» » Vilslev	53
42.	Dopfuntsfot i Grønning	54
43.	» » Ringsted	55
44.	» » Tobjerg	56
45.	» » Herlufsholm	57
46.	Dopfuntsfot i Billum	58
47.	» » Hangvar	59
48.	» » Aastrup	60
49.	» » Faxe	61
50.	» » Vänge	63
51.	Gjørding, östra fasaden	66
52.	Gjørding, vapenhuset	67
53.	Hogrän, del av sydfasaden	68
54.	Dopfunt i Ganthem	70
55.	Hogrän, nisch	71
56.	Rimsø dopfuntslock	73
57.	Grindeslev, portal	75
58.	Dopfunt i Svanshals	76
59.	Stjær, portal	77
60.	Rom, portal	78
61.	Laasby, portal	79
62.	Fardhem, portal	80
63.	Hammelev, exteriör	81
64.	Enslev, pilasterkapitäl	81
65.	Enslev från öster	83
66.	Hammelev	84
67.	Nødager	85
68.	Rosmus	86
69.	Grenaa Kirke, fragment	87
70.	Gösslunda, portal	88
71.	Lyngby, detalj	89
72.	Lyngby, detalj	89
73.	Dopfunt i Aarkirkeby, detalj	90
74.	Lyngby, detalj från nordportalen	90
75.	Dopfunt i Tofta detalj	90
76.	» » Linde »	91
77.	» » Tofta »	91
78.	» » Linde »	91
79.	» » Alskog	92
80.	» » Östra Nöbbelöv	93
81.	» » Gumlösa	94
82.	Dopfunt i Jomkil, detalj	96
83.	Lem, drakrelief	96
84.	Ejby, tympanon	96
85.	Dopfunt i Jomkil	97
86.	Lem, drakrelief	97
87.	Ejby, tympanon	97
88.	Lem, absiden	98
89.	Ørsted, portal	102
90.	Rimsø, »	103
91.	Gæssingeholm, kenotaf	105
92.	Dopfunten i Mevagissey	107

INNEHÅLL

Sid.

FÖRORD V

RIBE DOMKYRKA 1

VIBORGS DOMKYRKA 26

DANSKA DOPFUNTAR 43

PARALLELLER TILL GOTTLANDSMÄSTAREN BYZANTIOS 64

ANFÖRVANTER TILL BESTIARIUS 74

ANFÖRVANTER TILL SEMI-BYZANTIOS OCH SIGHRAFR, GRENAATRAKTENS KRITSTENSKYRKOR 81

ANDRA PARALLELLER TILL GOTTLANDSMÄSTAREN SEMI-BYZANTIOS 95

STENMÄSTAREN HORÞER 100

ILLUSTRATIONSFÖRTECKNING 106

Fig. 92. DOPFUNT I MEVAGISSEY, ENGLAND.

92-B5156

I denna serie har förut utkommit:

DOPFUNTAR I STATENS HISTORISKA MUSEUM

beskrivande grupperande förteckning utgiven genom

JOHNNY ROOSVAL

Konsthistoriska bidrag från Stockholms Högskolas konsthistoriska institut I.

Med 101 illustrationer.

Pris 10 kr.

*

Samtidigt utkommande arbete av samme författare:

DIE STEINMEISTER GOTTLANDS

Eine Geschichte der führenden Taufsteinwerkstätte des schwedischen Mittelalters

von

JOHNNY ROOSVAL

Arbetet, som är försett med 65 ljustrycksplanscher och 270 textillustrationer, utgives av Kungl. Vitterhets- Historie- och Antikvitets Akademin i 500 numrerade exemplar och kostar kr. 125.—

AV

SVERIGES KYRKOR

det stora, av byggnadsrådet S. Curman och professor J. Roosval utgivna riksinventariet över den kyrkliga konstens skatter föreligga:

UPPLAND. Bd I:1. Danderyds skeppslag. Kr. 6: 60. Bd II:1. Häverö och Väddö skeppslag. Kr. 4: 40. Bd IV: 1. Erlinghundra härad, distribueras av Akademiska bokhandeln, Uppsala.

VÄSTERGÖTLAND. Bd I. Kyrkor i Kållands härad. Två delar. 1. Kr. 5: 40. 2. Kr. 4: 50.

GOTTLAND. Bd I:1. Kyrkor i Lummelunda tingslag. Kr. 4: —.

STOCKHOLM. Bd III: 1. Kungsholms kyrka. Kr. 4: 50.

DALARNA. Bd I:1. Kyrkor i Leksands och Gagnefs tingslag. Kr. 4: 50.

Under tryckning är:

UPPLAND. Bd IV, h. 2. Seminghundra härad.

DALARNA. Bd I, h. 2. Falu domsagas norra tingslag.

STOCKHOLMS KYRKOR. Bd III, h. 2. Hedvig Eleonora kyrka.

OBSERVERA! Genom förhandsabonnemang, som ej behöver gälla hela verket Sveriges kyrkor och som lämpligen sker i närmaste bokhandel, erhålles 20 % rabatt.

Pris för föreliggande arbete 30 kr.

Stockholm 1918. P. A. Norstedt & Söner. 181010